

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Recai ÇETRES

709251

NESEFÎ'NİN "MEDÂRİKU'T-TENZİL"
ADLI ESERİNDE HADÎS'İN ROLÜ VE HADÎSLERİNİN TAHRİCİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK LİSANS

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd.Doç.Dr. Nihat YATKIN

T 109251

ERZURUM-2001

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Temel İslâm Bilimleri Hadîs Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd.Doç.Dr. Nihat YATKIN
Danışman/Jüri

Prof.Dr. İbrahim BAYRAKTAR
Jüri

Yrd.Doç.Dr. Mustafa AĞIRMAN
Jüri

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir./...../.....

Doç.Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
KUR'ÂN VE SÜNNET İLİŞKİSİ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1- HZ. PEYGAMBER VE ASHABIN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ YERİ	7
1.1- HZ. PEYGAMBER'İN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ YERİ.....	8
1.1.1-Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri.....	11
1.1.2-Mücmeli Beyan Etmesi	13
1.1.3-Müşkili Tavzih Etmesi	15
1.1.4-Umumu Tahsis Etmesi	16
1.1.5-Mutlakı Takyid Etmesi	17
1.1.6-Mübhemî Beyan Etmesi	18
1.1.7-Maksudu Beyan Etmesi.....	19
1.1.8-Kıssalarla Açıklamalar Yapması.....	20
1.1.9-Bazı Kur'ân Âyetlerini Tekid Etmesi	22
1.2- ASHAB'IN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ YERİ.....	23

İKİNCİ BÖLÜM	26
2- NESEFİ VE HADİS AÇISINDAN MEDARİK TEFSİRİ	26
2.1- NESEFİ'NİN HAYATI, MUHİTİ, İLMİ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ VE TEFSİRDEKİ YERİ	27
2.1.1- MUHİTİ	27
2.1.1.1- Yaşadığı Bölgenin Durumu.....	27
2.1.1.2- Bölgenin Müslümanlaşması	28
2.1.1.3- Bölgenin Siyasi ve İlmî Durumu	28
2.1.2- HAYATI	29
2.1.2.1- Doğumu ve Memleketi	29
2.1.2.2- Yetiştirilmesi, Hocaları, İlmî Şahsiyeti ve Talebeleri	30
2.1.2.3- Vefatı	31
2.1.2.4- Eserleri	31
2.2- HADİS AÇISINDAN MEDARİK TEFSİRİ	32
2.2.1- Medarik Tefsirine Genel Bir Bakış	32
2.2.1.1-Yazılış Gayesi.....	32
2.2.1.2-Yazmaları	33
2.2.1.3- Baskıları	35
2.2.1.4- Haşiyeleri	35
2.2.1.5- Muhtasarlara	35
2.2.1.6- Ait Olduğu Tefsir Gurubu.....	35
2.2.1.7- Diğer Bazı Tefsirler Arasındaki Yeri	37
2.2.2- Hadis Açısından Medarik Tefsiri	37
2.2.2.1- Metodu	37
2.2.2.1.1- Hadislerin Veriliş Şekilleri.....	44
2.2.2.1.2- Hadislerin Sıhhat Durumları ve Değerlendirilmeleri.....	44
2.2.2.2- Özellikleri.....	46
2.2.2.2.1- Özelliklerine Genel Bir Bakış.....	46
2.2.2.2.2- Neseфі'nin Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri.....	48
2.2.2.2.3- Neseфі'nin Kur'ân'ı Hadisle Tefsiri.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	58
3-FATİHA-İSRA SÛRELERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİCİ	58
<i>3.1- Kaynakları Bulunan Hadisler</i>	<i>60</i>
<i>3.2- Kaynakları Bulunamayan Hadisler</i>	<i>65</i>
SONUÇ	69
BİBLİYOGRAFYA	71
ÖZGEÇMİŞ	73

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****NESEFÎ'NİN "MEDÂRİKU'T-TENZİL" ADLI ESERİNDE HADİS'İN ROLÜ
VE HADİSLERİNİN TAHRİCİ****Recai ÇETRES****Danışman: Yrd.Doç.Dr. Nihat YATKIN****2001-Sayfa: 73 + VIII****Jüri: Prof.Dr. İbrahim BAYRAKTAR****Yrd.Doç.Dr. Mustafa AĞIRMAN****Yrd.Doç.Dr. Nihat YATKIN**

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnet, Peygamberimiz zamanında ezberlenmiş kısmen de yazılarak ve yaşanarak sonrakilere aktarılmaya çalışılmıştır. Sahabe, büyük bir titizlikle sünnete uymuş hayatlarını sünnete göre tanzim etmiş, sünneti muhafaza edip hiç bir eksikliğe fırsat vermeme çabasıyla kendinden sonraki nesle aktarmıştır.

Sahâbe asrından uzaklaştıkça Resulullah'a isnad edilen her şeyin sünnet olduğuna aşırı derecede itimad edilmesi, rivâyet edilenlerin gerçekliğine fazla dikkat edilmemesi sonucu tefsir, menkıbe, va'z ve irşad türü eser yazan müelliflerin kitaplarında uydurma ve zayıf hadisler yer almıştır. İçinde aşırı derecede zayıf ve uydurma hadis bulunan bu tür eserlere itibar edilerek İslâm'ın özünden uzaklaşılması için, İslâm alimleri bu eserlerdeki hadislerin kaynaklarının araştırılarak gün ışığına çıkarılması gerektiğini lüzumlu görmüşlerdir. Geçmişte örnekleri olduğu gibi bugün de tefsir türü olarak yazılan eserlerin ve diğer kitapların hadislerinin tahririnin ve tahkikinin yapıldığını görmekteyiz.

Biz de buradan yola çıkarak, H.VII. asırda Maveraunnehr bölgesinde yetişmiş büyük alimlerden Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzil* isimli tefsirinde hadîsin rolü ve hadîslerinin tahririni yapmaya çalıştık.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE ROLE OF HADITH AND ITS SOURCE AT NESEFI'S BOOK WICH
"MEDARİKU'T-TENZİL"****Recai ÇETRES**Supervisor: **Vise.Assoc.Dr. Nihat YATKIN**

2001-Page: 73 + VIII

Jury: **Prof.Dr. İbrahim BAYRAKTAR****Vise.Assoc.Dr. Mustafa AĞIRMAN****Vise.Assoc.Dr. Nihat YATKIN**

Analysis of the Koran has been one of the hardest and time consuming jobs for the Islamic scholars. In fact, even to this day, whoever they happen to be, the analysis still continues.

To be able to understand Islam, one must comprehensively knowledgeable with the Kuran's analysis and Prophet Mohammed's teachings. This is a necessary step as Prophet Mohammed has lived his life according to the way Allah has commanded him. This process has been followed so that people of Islam have Prophet Mohammed's life as a true life example to base their own lives on.

Prophet Mohammed's ways are true and fully correct. Either Islam's enemies or in order to explain Islam people have misinterpreted unintentionally or to help themselves explain/understand people have made additions. These incursions have made it difficult for people to fully understand Prophet Mohammed's true intentions and his way of life. Islamic scholars realizing these complications have made long and strenuous studies to remove these misrepresentations and additions. These incursions have also been analyzed and explained to the mass so they too can see how false they are and to take great care when trying to understand or to explain to others.

In contrary to Prophet Mohammed's teachings, all sorts of analysis have been accepted. In hearing or reading these enlightenments and not further scrutinizing them have further compounded the misunderstandings by opening the way to others to write incorrect literature. To counter the weak and incorrect information with respect to the Koran's interpretation and Prophet Mohammed's teachings Moslems have a great need for further analysis and research.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makâle
a.s.	: Aleyhisselam.
A.Ü.İ.F	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi
ay.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız.
by.	: Basım yeri yok.
Der.	: Dergisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İ FAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
H.	: Hicri.
ktb.	: Kütüphane.
M.	: Miladi.
Muk	: Mukaddime
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
öl.	: Ölümü.
r.a.	: Radıyallahu anhu, Radıyallahu anha.
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi e sellem.
s.	: Sayfa.
tsz.	: Tarihsiz
vr.	: Varak.

ÖNSÖZ

Tefsir'in, Kur'ân ilimleri içerisinde en önemli bir mevkiyi işgal ettiği muhakkaktır. Asr-ı Saadet'ten günümüze kadar İslâm alimleri, çalışma alanları ne olursa olsun, tefsir ilmi ile özellikle ilgilenmişlerdir. O döneminden başlayarak bir çok alim, Kur'ân-ı Kerim'in tefsirine dair çeşitli eserler te'lifine yönelmiş, sonuçta zengin bir tefsir literatürü ortaya çıkmıştır. Arap olan müfessirlerin yanında diğer milletlere mensub kişiler de tefsirde önemli bir yer işgal etmişlerdir. İşte bunlar arasında Türk asıllı alimlerin de bu ilimde önemli bir yeri ve küçümsenemeyecek kadar katkıları olmuştur.

Şu bir hakikat ki, Kur'ân tefsiri konusunda söylenecek ve yazılacak çok şey vardır. Sahabeden başlayarak yazılmış tefsirlerin muhtevasının bilinmesinin yanında, dirâyet tefsiri olarak klasik hüviyet kazanmış eserlerin de bilinmesi gerekir.

Bu gayeye yönelik olarak, Zemahşerî'den sonra dirâyet tefsirleri içerisinde önemli bir yeri olan, Nesefî'ye ait *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil* adlı eserde, hadisin rolü ve hadislerin tahriri adlı bir çalışma yapmayı uygun bulduk.

Çünkü İslâm dininin gerçekten anlaşılabilmesi, Kur'ân-ı Kerimin tefsiri ve açıklayıcısı durumunda bulunan sünnetin bilinmesi ile mümkündür. Hz. Peygamber (s.a.s), ilahî emirleri insanlara tebliğ etmenin yanında onları yaşamış ve tatbik etmiştir.

Sahih olarak kabul ettiğimiz sünnet, ya din düşmanlığı, yahut insanları iyiliğe teşvik amacıyla ya da İslâm'a hizmet gayesiyle ve daha başka sebeplerden dolayı tahrif edilmeye ve ilaveler yapılmaya çalışılmıştır. Bu da, Resulullah'ın uygulamalarını aynı şekliyle tanıma ve anlama imkanını bir bakıma zorlaştırmıştır. Bunu gören İslâm alimleri, uzun ve yorucu çalışmalar neticesinde sahîh sünneti uydurma ve ilavelerden ayıklamaya çalışmışlar; uydurma hadisleri müstakil eserlerde biraraya toplamışlar; onların genel özelliklerini kaideler haline getirerek insanların bu tür hadisleri tanımalarına yardımcı olmuşlardır.

Peygamberimize isnad edilen herşeyin sünnet olduğunu kabul ederek, rivâyet edilen şeylerin kaynağına, gerçekliğine fazla dikkat edilmemesi sonucunda bilhassa tefsir, menkıbe, vaaz ve irşad türü eser yazan müelliflerin kitaplarında, sahîhlerinnin yanında zayıf ve uydurma hadisler de yer almıştır. Müslümanların, içinde zayıf ve uydurma haberler bulunan eserlere itibar ederek, tefsirin ve sünnetin özünden uzaklaşmamaları, bu ilimlerin yozlaşmaması için İslâm alimleri, bu tür eserlerdeki hadislerin kaynaklarının a-

raştırılarak ortaya çıkarılmasını lüzumlu görmüşlerdir. Aslında bu tür bir araştırma, üzerinde çalıştığımız eserden ziyade, vaaz ve irşad türü eserler için daha elzemdir.

Yaptığımız istişareler sonucunda, İslâm aleminde belli bir yeri olan Neseffî'nin *Medâriku't-Tenzil* adlı Eserinde Hadisin Rolü ve Hadislerin Tahrici konusunda yüksek lisans tezi olarak bir çalışma yapmayı kararlaştırdık.

Eserde hadislerin çokça bulunması ve çalışmamızın da belirli bir zamanla sınırlandırılmış olması, bizi eserin sadece birinci cildini oluşturan Fatiha-İsra sûreleri üzerinde çalışmaya yöneltti.

Burada hadislerin tahricini yaparken herhangi bir kaynak sınırlaması yapmadık, fakat daha çok elimizde bulunan "el-Mevsuatu'z-Zehbiyye-el-Turath" adlı CD' deki kaynakları taramaya çalıştık ve orada ulaşabildiğimiz kaynaklara bakmayı tercih ettik.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın girişinde, 'Kur'ân ve Sünnet ilişkisi'ni kısaca anlattık.

Birinci Bölümde; Hz. Peygamber ve ashabın Kur'ân tefsirindeki yeri başlığı altında, Hz. Peygamber'in Kur'ân tefsirindeki yerini ana başlıklar halinde kısa malumatlar vererek açıkladık. Aynı bir başlık altında da ashabın Kur'ân tefsirindeki yerini anlattık.

İkinci Bölümde ise; eserin müellifi olan Neseffî'nin hayatı, eserleri, tefsirinin yazılış gayesi, hadis açısından Medârik Tefsiri ve çalışmanın asıl hedefini oluşturan 'Kur'ân'ı Hadisle Tefsiri' konusunu işlemeye çalıştık.

Üçüncü ve son Bölümde ise; Fatiha-İsra sûrelerindeki hadislerin kaynakları, kaynakları bulunamayan hadisler, hadislerin, sıhhat açısından genel olarak değerlendirilmesi ve bir sonuçla çalışmamızı tamamladık.

Bu çalışmamda öncelikle bana maddi ve manevi hiç bir desteği esirgemeyen muhterem hocam Yrd.Doç.Dr. Nihat Yatkın'a, görüş ve tavsiyeleriyle yönlendirici olan saygı değer hocalarım Pror.Dr. Suat Yıldırım, Prof. Dr. İbrahim Bayraktar ve Yrd.Doç.Dr. Tevhid Bakan'a teşekkürü bir vazife addederim.

Recai ÇETRES

Erzurum-2001

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim'in nazil oluş gayesi, insanların onu anlaması ve uygulamasıdır. Bu yüzden onu anlayacak ve uygulayacak olan insanlara açıklanması, Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmaya başladığı tarihten itibaren ortaya çıkmış bir süreçtir. Kur'ân-ı Kerim'in insanlar tarafından anlaşılması zor olan yerlerin olması kadar tabii bir şey yoktur. Çünkü Kur'ân Allah kelamıdır, İnsanoğlunun ise akletme ve anlaması sınırlıdır. Dolayısıyla kelâm ilmine göre idraki ve akli sınırlı olan insanoğlunun, ilmi sınırsız olan Allah tarafından vahyedilen ilahî kitabı layıkıyla ve tam olarak anlaması beklenemez. Ancak kişinin kendine has idrak ve ilmi ölçüleri içerisinde Kur'ân'daki hikmet ve manaları araştırıp bulmaya gayret göstermesi gerekir. Zira Kur'ân, insanlar onu iyice okuyup anlasınlar ve gereğini yerine getirsinler diye vahyedilmiştir.

İşte bu gereklilik bizi Kur'ân'ı anlamaya yöneltmiştir. Anlamanın ikinci ve en önemli kaynağı da şüphesiz Hz. Peygamber'in hadisleridir. Hz. Peygamber'in bütün Kur'ân'ı âyet âyet tefsir ettiği bilinmemekte ise de, ashabına kapalı ve anlaşılmaz gelen âyetleri izah edip ve açıkladığını biliyoruz. Yine Kur'ân'da ibadete talluk eden bazı kelimeleri izah edip, mücmel bırakılan ıstılahları ayrıca izah etmiştir. Bunların nasıl yapılması gerektiği de Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Çünkü Hz. peygamber'in Kur'ân'ı açıklaması kendinden olmayıp yine Allahu Teala'nın talimi ve gözetiminde olmuştur. Bunu bizzat Kur'ân'ın kendisi Necm sûresi üç ve dördüncü âyetlerinde şu şekilde ifade eder; "O kendi hevasıyla konuşmaz. Onun konuştuğu kendisine gönderilen bir vahiyden ibarettir." Bu da bize şunu gösteriyor ki Hz. Peygamber'in tefsiri ilahi kaynaklıdır.

Neseî'nin tefsiri de bir dirâyet tefsiri sayılmakla birlikte hadislerden de çokça ifade etmiştir. Şu var ki, rivâyet tefsirlerinde görülen, hadisleri senedleriyle birlikte alma metodunu burada göremiyoruz. Müfessir tefsirine aldığı hadislerin senedini bazen tamamıyla hazfetmiş, bazı kere de birinci ravisini vermiş, bazen de mana olarak verdiği de olmuştur. Neseî'nin fazlaca hadislerle iştiğal ettiğine dair herhangi bir kayda da rastlanmamıştır.

KUR'ÂN VE SÜNNET İLİŞKİSİ

Bugün hadis sahasında en çok tartışılan konulardan birisi şüphe yok ki, Kur'ân ve Sünnet ilişkisidir. Oysa ki, "İnsanlara kendilerine indirileni açıklamak için düşünüp anlasınlar diye sanada bu Kur'ân'ı indirdik.", "Biz bu Kitabı sırf hakkında ihtilafa düşükleri

şeyi insanlara açıklayasın”¹ âyeti celilelerinin ifadesiyle, tebliğ ve tebyinle görevli bulunan ve Allah (c.c.)’in gözetimi ve kontrolü altında görev yapan Hz. Peygamber’in Sünnetinin Kur’ân ile olan ilişkisinin çok önceleri araştırılmaya başlanmasının sebebi, kanaatimize göre sünnetin dinimizdeki önemi, delil oluşu ve bağlayıcılık özelliğine sahip olmasıdır. Asrı Saadet’te bu husus sahabe tarafından değişik şekillerde gündeme getirilerek, Hz. Peygamber’in Kur’ân’la olan ilişkisi soruşturulmuş² ve bu konuyla alakalı tarihi seyir içerisinde İslâm alimleri değişik görüşler serdetmişlerdir. Dolayısıyla İslâm’ın ikinci kaynağı konumunda olan sünnetin Kur’ân’la olan ilişkisi, önemine binaen bugün dahi güncelliğini korumakta; dolayısıyla halen konu üzerinde değişik yorumlar yapılmaktadır. Burada biz Kur’ân Sünnet ilişkisi konusunda şu hususlara kısaca değinmeye çalışacağız: Sunnet de Kur’ân gibi vahiy kaynaklı mıdır? Eğer Kur’ân gibi vahiy kaynaklı ise tamamen mi vahiy kaynaklı mı yoksa bir bölümü mü vahiy kaynaklı? Acaba bunlar arasında kesin sınırlandırma yapılabilir mi?

Kur’ân, kendisine tabi olan mü’minlere dünya ve ahiret saadetinin yollarını gösterir. Bu konularla alakalı küllî kaideler ve prensipler koyar. Bazı meselelerde ise doğrudan düzenleyici kıstaslar getirir.

Bunun yanında Hz. Peygamber (s.a.s) ise, Kur’ân’ı Allah’ın kendisine verdiği görev doğrultusunda tebliğ etmiş, açıklamış ve bizzat yaşamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s)’in hayatı incelendiğinde, O’nun her davranış ve sözünün vahiyden kaynaklandığı intibai sezilecektir. Konuyla alakalı bir takım âyet ve hadisler ise, O’nun beşeri yönünü ortaya koymaktadır. Bunun yanında O’nun ahlak’ı sorulduğu zaman Hz. Aişe (r.a) “O’nun ahlakı Kur’ân’dı”³ buyurarak Hz. Peygamber’in, Kur’ân’ı hayatında nasıl yaşadığını açık bir şekilde anlatmıştır. Görülüyor ki Hz. Peygamber’in sözleri, fiilleri ve takrirleri demek olan ‘sünnet’ kavramı, Allah’ın dinini anlama ve hayata tatbik etmede teorik ve pratik olarak Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu nebevi metoddur.

İşte Hz. Peygamber’in ortaya koymuş olduğu bu nebevi metod ilerde biraz daha tafsilatlı bir şekilde bahsedeceğimiz, Kur’ân’ın mücmelini tafsil eder, müphemini açıklar ve pratik örneklerini ortaya koyar. Ayrıca Hz. Peygamber’in örnek şahsiyeti bizzat Kur’ân-ı Kerim’le tasdik edilmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber de, pek çok hadislerinde, dinin kendisinin açıkladığı ve uyguladığı şekilde anlaşılıp yaşanmasını ifade etmiş-

¹ Nahl, 16/44, 64.

² Sancaklı, Saffet, “Sünnet Vahiy İlişkisi” *Diyanet İlmî Dergi*, c, 3, sayı; 34, 1998.

³ Muslim b. Haccâc, Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Tahk. Muhammed Fuad Abdulfaki, Kâhire, 1955-1956, Mûsafirin, 139.

tir. Her iki duruma dair bir kaç misal verilmesi suretiyle konu daha iyi bir şekilde açıklığa kavuşacaktır.

Sünnet'in Kur'ân gibi vahiy mahsulu olduğuna işaret eden bir kaç âyeti misal olarak verebiliriz.

a) “O, kendiliğinden bir şey söylemez; söylediği ancak kendisine gönderilen vahiydir.”⁴ Bu âyeti celileyi yorumlayan alimlerin bir kısmı sünneti de bu âyetin kapsamına dahil etmektedirler. Bazıları ise sunnetin bu kapsama girmediğini, bu âyette kastedilenin sadece Kur'ân olduğu görüşündedirler.⁵

b) Allah'ı Teala'nın, Hz. Peygambere itaat etmeyi, bizzat kendisine itaat etmek gibi kabul ettiği, Hz. Peygamber'e kesin itaatı emretmesi, O'nun getirdiklerine uyma ve nehyettiği şeylerden ise sakınma emrini vermesi.⁶ Diğer taraftan, Şafii'nin Risalesinde ifade ettiği gibi sünnetin Allah'tan gelmiş gayri metluv bir vahiy mahiyetinde⁷ telakki etmesi.

c) Kur'ân-ı Kerim'de geçen hikmet kelimesini, aralarında ihtilaf olmasına rağmen bir çok alim sünnet olarak yorumlamıştır. “Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve evvelce bilmediklerini sana öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lutfu ve inâyeti büyüktür.”⁸ Bu âyette geçen Kitaptan maksat Kur'ân-ı Kerim, hikmetten maksat da Sünnettir. Mesela Şafîî bu görüşte olan alimlerdenidir.⁹ Hikmetin sünnet olarak yorumlanması onun Kur'ân'la münasebetini göstermektedir.

d) Abdullah b. Amr'ın konu ile alakalı anlattığı şu olay dikkate şayandır; “Allah Resulundan duyduğum her şeyi unutmuyayım diye yazardım. Kureyş'in ileri gelenleri; ‘Sen her duyduğunu yazıyor musun? Halbuki Allah Resulu hoşnutluk anında da, hiddetli iken de konuşan bir beşerdir.’ Diyerek beni bu işten menettiler. Ben de yazmaktan vazgeçtim ve durumu Allah Resulune ilettim. Kendileri; ‘Yaz, hayatım elinde olana yemin ederim ki (parmağı ile ağzını göstererek) buradan hakikatten başka söz kesinlikle çıkmaz.’ buyurdular.¹⁰

e) Evzai (öl. 157/773)'i hocası olan Hassan b. Atiyye'den şöyle bir haber nakletmiştir. “Hz. Peygamber'e vahiy inirdi. Cebrail aynı zamanda ona inen vahiy tefsir eden

⁴ Necm, 53/3-4

⁵ Geniş bilgi için bkz. Kırbasoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

⁶ Bkz. Nisa, 4/80; Ali İmran 13/132; Nisa, 4/59; Maide, 5/92; Enfal, 8/20, 46.

⁷ Bkz. eş-Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Tahk. Muhammed Seyyid Keylânî, Kültür Yayınları, İstanbul 1969, s. 22.

⁸ Nisa, 4/113.

⁹ Şafii, *a.g.e.*, s. 45.

sünneti de getirirdi.”¹¹ Buna yakın bir ifade ile Darimi’nin mukaddimesinde geçmektedir.¹²

Bunun yanında nasıl ki Kur’ân’da Hz. Peygamber’e uyulması istenmiş ise bu bütünlüğü, ilişkiyi Hz. Peygamber’in ifadesiyle hadislerde de görmekteyiz.

a) Bir hadisi şerifte Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Şunu kat’i olarak biliniz ki, bana Kur’ân-ı Kerim ve onun bir misli daha verilmiştir. Yakında bazı kimseler çıkacak, karnı tok bir halde, rahat koltuğuna oturarak; ‘Şu Kur’ân’a sarılınız, onda helal olarak ne görürseniz onu helal kabul ediniz, neyi de haram görürseniz onu haram biliniz’ diyeceklerdir.”¹³

b) “Dikkatli olun koltuğuna yaslanmış bir adama, benden bir hadis ulaştığında, belkide o şöyle diyecektir: ‘Aramızda Allah’ın Kitab’ı var. Onda helal bulduğumuzu helal, haram bulduğumuzu da haram sayarız.’ Oysa Allah Resulunun haram kıldığı da tıpkı Allah’ın haram kıldığı gibidir.”¹⁴

Bu iki açıdan bakıldığında Kur’ân ve sünnet ilişkisinin ne denli içiçe ve birbirini tamamlayıcı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Kur’ân’ın sünnet olmadan anlaşılacağı ve tatbiki olarak yaşanmayacağı belli bir husustur. Bu yüzdendir ki onbeş asırdan beri İslâm ümmeti tarafından Kur’ân ve sünnet arasındaki bu ilişki gözönünde bulundurularak, bir bütün haline getirilmiş ve o şekliyle korunmuş, inanan gönüllere bütün kudsiyetiyle işlenmiştir. Ancak insanın oluşturduğu her toplumda, muhalefet bir vakıadır. Bu bazen azınlığın cumhura muhalefeti şeklinde ortaya çıkar ki bu konuda da böyledir.

Kur’ân’ın yanında, başlı başına bir teşri kaynağı ve bağlayıcılık yönüyle sünnet, Kur’ân-ı Kerim’in inmeye başladığı andan itibaren fonksiyonunu icraya başlamış ve hep Kur’ân’la içli dışlı olmuştur.

Bireysel faaliyetler veya küçük guruplardan öteye geçmeyen bu tür olumsuz tavır ve hareketlerin maksadı, Kur’ân ve sünnet ilişkisini farklı mecralara taşıyarak oradaki bütünlüğü zedelemek, hatta sünneti yok kabul ederek, sünnet malzemelerini ya sonradan uydurulduğu veya sayılarının cüz’i olduğunu ifade etmek suretiyle Kur’ân ve sünnet arasını ayırmak, asıl hedefleri olan İslâmî’n ana kaynaklarından biri olan sünneti yıkacak ve-

¹⁰ Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as, *Sünenü Ebi Dâvûd*, Beyrut 1969, İlim, 3.

¹¹ İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf, *Camî ’u Beyani ’l-İlm ve Fadlih*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1978, II, 191.

¹² Bkz., Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm, *Sünenü ’-Dârimî* Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût tsz., Mukaddime, 49.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kâhire, 1895, IV, 131.

¹⁴ Tirmizi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsa, *el-Câmiu ’s-Sahih*, Dâdu’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1987, İlim, 10.

ya ortadan kaldıracak zemini oluşturmaktır. Kur'ân ve sünnet ilişkisi konusunda Hz. Peygamber'in beşeri yönüyle alakalı âyet ve hadislerden de bahsederek, Kur'ân ve Sünnet ilişkisini hangi sınırlarda tutmak gerektiğini de görmüş olacağız. Bu konuyla alakalı önce şu âyetleri verebiliriz: "Deki, ben de sizin gibi insanım."¹⁵

Müşrikler Peygamberliğin beşeriyete ters olduğunu iddia ederek şöyle diyorlardı: "Bir insan mı bize yol gösterecek?"¹⁶ "Siz de bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz."¹⁷ Bu durumu Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'in ağzından şu şekilde ifade etmektedir. "Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah kullarından dilediğine nimetini lutfeder. Allah'ın izni olmadan biz size delil getiremeyiz."¹⁸

Bilinmelidir ki Peygamberler de insan olması hasebiyle diğer insanlardan farksızdırlar. Onlar da doğar, büyür, çoğalır, hastalanır, üzülür, sevinir v.s. ve ölürler. Yine onlar da dünya işleriyle meşgul olur, onlarda da duygu ve istek vardır. İnsanüstü nurani varlıklar değildirler. Bir âyeti celilede şöyle buyurulmaktadır: "Eğer O'nu (yani peygamberi) melek yapsaydık, yine bir adam yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük."¹⁹ Yukarıda verdiğimiz âyeti celilerden açık bir şekilde anlaşılıyor ki, Resulullah bir beşerdir ve insanüstü bir varlık değildir. Fakat peygamberi diğer insanlardan ayıran en önemli fark, kendisine Allah tarafından vahyolunmasıdır.

Bunun yanında Hz. Peygamber'in beşeri yönünü ve yanılabilirliğini ifade eden hadisi şerifler de mevcuttur. Bunlardan bazılarını zikrederek konuya daha da açıklık getirmeye çalışacağız.

a) "Ben de bir insanım, diğer insanlar gibi ben de bazen sevinç duyar, hoşnut olurum. Bazen öfkelenirim."²⁰

b) Kendisine arzedilen bir dava sebebiyle "Hakkında vahiy gelmeyen dava konularında ben re'ye ve ictihadımla hükmederim." buyururlar.²¹

c) Namaz kıldırıldığı bir zamanda yanılmış, ashabın "Bir değişiklik mi oldu" sualleri üzerine "Ben ancak bir beşerim, sizin gibi ben de unutup yanılabilirim" demiştir.²²

Buna benzer misalleri çoğaltabiliriz. Netice olark Hz. Peygamber'in beşeri yönünü yansıtan delilleri, sünnetin Kur'ân kaynaklı olduğu delilleri, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e

¹⁵ Kehf, 18/50.

¹⁶ Teğabun, 64/6.

¹⁷ İbrahim, 14/10.

¹⁸ İbrahim, 14/11.

¹⁹ En'âm, 6/9.

²⁰ Müslim, Birr, 95.

²¹ Ebu Davud, Akdiye, 7.

²² Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Kahire 1345, Salat, 31.

itaatı emrettiği emirleri bir bütünlük içerisinde ele alıp değerlendirdiğimizde Kur'ân ve sünnet ilişkisinde orta bir yolu takip etmek bizce daha isabetli olsa gerektir. Hz. Peygamber'in, Kur'ân dışında Allah ile irtibatının olduğu, Kur'ân dışında da vahiy aldığı ve daima vahyin kontrolü altında bulunduğu neticesine varabiliriz. Diğer bir ifade ile sünnetin Kur'ân kaynaklı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak Hz. Peygamber'in kendi görüş ve kanaatlerinin vahihle ne derece ilgili olduğunun tesbitini yapmak zor olabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) yaptıklarını, söylediklerini vahiy olup olmama açısından tasnife tabi tutmamıştır. Ama sünnetin kısmen vahiy mahsulu olduğunu söyleyen İslâm alimleri, sünnetin vahiy kaynaklı olan kısmının, dinle, tebliğle ve tebyinle ilgili konularla alakalı olabileceği görüşündedirler.

Bu konunun zorluğuyla alakalı günümüz hadisçilerinden Prof. Dr. Ali Yardım, kendisiyle bir dergide yapılan röportajda 'Hz. Peygamber'in hangi sözleri ve davranışları bağlayıcıdır; hukuki birer nasstır .' şeklinde sorulan bir soruya . 'Efendim, benim ömrüm bu sorunuzun cevabını aramakla meşguldür. Bu tür soruların sorulması kolay ve cazib, cevabı ise müşkil ve netamelidir.' diye cevap vererek bu konunun zorluğuna işaret etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- HZ. PEYGAMBER VE ASHABIN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ YERİ

1.1- HZ. PEYGAMBER'İN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ YERİ

Hiz. Peygamber'in (s.a.s) Kur'ân tefsirindeki yerine geçmeden önce bir iki hususa kısaca değinmek lazım. Daha önce de belirttiğimiz üzere Kur'ân-ı Kerim'de izaha muhtaç yerlerin mevcut olduğu bilinmektedir ki, biz bunlardan bazılarını kısaca ele alacağız. Kur'ân-ı Kerim'de bir takım, garib kelimeler, emsal ve mecaz gibi bazı hususlar herkes tarafından bilinecek konular değildi. Gerçi İbni Haldun bu hususta mübalağalı bir iddia ortaya koymuş; 'Kur'ân-Kerim Arab dili ve Arab dilinin beliğ üslubu ile nazil olmasından dolayı her Arab, gerek müfredat ve gerek terkipler bakımından, manalarını anlardı' demiştir. Ancak diğer taraftan, 'Kur'ân-ı Kerim'in Arab dilinde nazil olmasıyla bütün Arabların bunu anlamasını iktiza etmez.' diyen Ahmed Emin de görüşünü misallerle te'yyid etmeye çalışmaktadır. Fransızca veya İngilizce yazılan bir kitabı bütün Fransızlar veya İngilizler anlayamazlar. Çünkü bir kitabı anlayabilmek için dilden başka aklen ve kültür bakımından kitabın seviyesine ulaşmış olmak ta şarttır.²³

Hadislerden de anlaşılıyor ki Kur'ân-ı Kerim'deki bazı kelime ve âyetler hususunda zaman zaman bazı sahabiler gerek Hiz. Peygamber gerekse alim sahabilere müracaat ederlerdi. Müteşabih âyetlerin oluşu, Arab alfabesinin o zamanki büyük noksanlığı olan hareke ve noktaların bulunmayışı, nihâyet muhtelif kıraatlerin mevcudiyeti, Kur'ân-ı Kerim'in bazı yerlerini tefsir etme mecburiyetini getirmiştir. Allah'ın Kelamını tebliğ ve tebyinle görevli olan Hiz. Peygamber, tabiatı ile Kur'ân metninin en selahiyetli izahçısı idi.²⁴ Gerçi Hiz. Aişe'nin bir hadisine bakılacak olursa, Peygamber (s.a.s) sayıca gâyet mahdut âyetleri tefsir etmiştir. Diğer taraftan Kur'ân'ın beyanına göre Hiz. Peygamber'in, kendisine vahyedilen Kur'ân'ı lafiz olarak tebliğ görevi olduğu gibi manası anlaşılmayan, izaha muhtaç olan bölümlerinde beyan etme görevi verilmişti. Bu konuda Peygamber (s.a.s)'e Kur'ân'ın bizzat şu hitabları vardır: "Ey Resul Rabbinden sana indirileni tebliğ et."²⁵, "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."²⁶

Yukarıda değindiğimiz gibi her ne kadar Kur'ân'ın ilk muhatablarının ana dilleri Arabça olduğu için belki Kur'ân'ı genel çerçeve içinde anlama imkanına sahip iseler de, ümmi bir topluluk olmaları hasebiyle, yine de onun bir kısım müteşabih lafizlarını, ve ay-

²³ Okıç, M.Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995, s.144.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Okıç, *a.g.e.*

²⁵ Maide, 5/67.

²⁶ Nahl, 16/44.

rıntılarını anlamada sıkıntı çekiyorlardı. Bundan ötürü Kur'ân'ın indiği dönemde yaşayan ve Kur'ân'a inanan bu insanların hem anlamadıkları âyetlerin manalarını kendilerine açıklayacak, hem de, bazı ameli hükümlerin uygulanış biçimlerini gösterecek bir eğiticie ihtiyaçları vardı. İşte bütün bu konularda ashabın müracaat edeceği yegane kişi Hz. Peygamber'di. Allah Resulu aralarında bulunduğu sürece onlara yol gösteriyor ve bütün sorunlarına çözümler buluyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) ihtiyaç nisbetinde Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Bu husus değişik hadis mecmualarında yer alan ve Hz. Peygamber'e kadar ulaşan rivâyetlerde görülür. Bunun böyle olması gâyet doğal ve elzemdir. Çünkü Cenab-ı Hakkın rahmet ve hikmeti, ilahî kitabı insanlara göndermeyi gerektirdiği gibi, O'nun elçilik görevini yüklenen ve vahye mazhar olan Hz. Peygamber'in de onu bizzat açıklamasını istemiştir. Eğer kitab Kur'ân'ın ifadesiyle "elleriyle tutacakları kağıtlar"²⁷ halinde gökten inseydi, insanlar emir ve hükümlerini ne şekilde tatbik edeceklerini hakkıyla bilemezlerdi. Görülüyor ki Allah'ın Kitabının mana ve ahkamı Peygamber (s.a.s) tarafından izah edilmesi, tatbik edilmesi zaruridir. Bu hakikatleri bize en güzel şekilde öğretecek te haliyle kendisine kitap inen mümtaz ve seçilmiş olan Allah Resuludur. "O, Kur'ân-ı Kerim tefsirinin aslı ve esasıdır".²⁸

İnsanlar içinde Kur'ân O'na indirilmiştir. O tabii ki insanlar içinde Kur'ân'ı en iyi anlayandır. Âyetlerde de ifade edildiği gibi O mübelliğdir ve tebyinle mükelleftir. Açıkça Kur'ân-ı Kerim kendisinin tefsir edilmesini yine ilk önce kendisi istemiştir. Dolayısıyla buradan şu sonuca varabiliriz. İlk tefsir hareketi, yine İslâmın kendi bünyesinden doğmuştur.

Tebliğ, peygamberliğin esaslarından biridir, tebliğsiz peygamber olmaz. Biz bu emirlerin Kur'ân-ı Kerim'de gerek peygamberimize, gerekse diğer peygamberlere verildiğini görüyoruz. Bir kaç örnek verecek olursak:

"Ey Peygamber, sana rabbın tarafından gönderileni herkese bildir. Böyle yapmazsan peygamberlik vazifesini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur."²⁹

Tebliğ görevinin diğer peygamberleri de içine aldığı yine Kur'ân-ı Kerim'den öğreniyoruz. Hud (a.s), kavmine hitap ederek şöyle demektedir:

"Size Rabbimin vahiylerini haber veririm, ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."³⁰

²⁷ En'âm, 6/7.

²⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1998, I, 37.

²⁹ Maide, 5/67.

³⁰ Araf, 7/68.

Başka bir âyeti celilede ise, Salih Peygamber kavminden yüz çevirerek, onlara şöyle hitap emektedir.

“Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”³¹

Diğer bir âyette ise;

“Sana öğüt verici Kur’ân’ı gönderdik ki, insanlara ne indirildiğini açıkça anlatsın ve taki insanlar da iyice fikirlerini kullansınlar.”³² buyurulmuştur.

İbni Teymiyye bu âyetten yola çıkarak, Peygamber’in ashabına Kur’ân’ın manalarını bildirmesi ve açıklaması vacib olur demektedir.³³ Taberî ise bu âyet hakkında, “Allah Tealanın beyanından anlaşılıyor ki, Kur’ân’ın bir kısmının te’viline elçisinin izahı olmaksızın ulaşmak mümkün değildir. Vacib, mendub, irşad şeklindeki emir çeşitleri ile, nesih neveleri, hak ve hadler, mahlukatın birbirlerine karşı olan vazifeleri hakkındaki hükümler gibi âyetler bu cümledendir. Allah’ın elçisinden bir nass olmadıkça, bu hususlarda hiç kimsenin söz söylemesi caiz olmaz.” demektedir.³⁴

Hz. Peygamber (s.a.s)’in tefsiri, Kura’n’ın mücmel olan âyetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delalet etme, müphem olanı açıklama, garib kelimeleri beyan etme, tavsif tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebi incelikleri muhtevi âyetlerin maksudunu bildirme gibi belli başlı kısımlara taalluk eder.³⁵

Son olarak şu âyeti celileyi misal vererek konuyu bağlamak istiyoruz:

“Bu kavme ne oluyor da kendilerine anlatılanı anlamaya yanaşmıyorlar.”³⁶

Kendisi üzerinde düşünmeyi emreden, ayrıca bu işi yapmayanları da zemmeden, Kur’ân’ı anlayabilmek için onun şiddetle tefsire ihtiyacı olduğunu verilen bu misallerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Allah’u Teâlâ’nın kelâmının en sağlam tefsiri şüphesiz yine Allah’ın kelâmı olan Kur’ân’dır.

Bundan sonra, onun tefsirinde yegane selahiyet sahibi, Hz. Peygamber (s.a.s) ve O’nun sünnetidir. Çünkü kendisi bizzat vahiyle desteklenen; onun projektörü altında olanıdır. Bundan sonra âyetin açıklanışı Kur’ân’da ve sünnette bulunmazsa sırasıyla saha-

³¹ Araf, 7/79.

³² Nahl, 16/44.

³³ Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur’ân’ı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988, s. 30.

³⁴ Yıldırım, a.g.e., s.31.

³⁵ Yıldırım, a.g.e., ay.

³⁶ Nisa, 4/78.

benin bu husustaki sözleri, tabiiler ve onların sözleri, ve tebeu tabiilerin tefsirleridir. Bundan sonraki mertebeler ise artık dirâyet tefsirinin konusunu teşkil eder.

1.1.1.- Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Bilinen ve kabul edilen bir hakikat var ki, tefsir yollarının en güzeli ve doğrusu, Kur'ân'ın yine Kur'ân ile açıklanmasıdır. Zira Kur'ân'ın bir yerinde umumi olan, bir başka yerinde tahsis edilir. Her hangi bir âyette mücmel olan bir husus, başka âyette mufassal olarak anlatılır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in en sağlam tefsir kaynağı da yine Kur'ân'dır.³⁷

Yine bilinen bir hakikat var ki o da Kur'ân, Arab dili ve Edebiyatın en ince sanatlarını ihtiva eden ve bu dilin ve edebiyatının gelişmesinde en mühim amil olan ilahi bir kitaptır. Onu inceleyen kimse, aynı konuda küçük değişikliklerle, tekrarların olduğunu görür. Kur'ân'daki âyetler birbirleriyle karşılaştırıldığı zaman, bir kısmının mücmel, bir kısmının mübeyyen, bazısının mutlak, bazısının mukayyed, bazı kıssaların bir yerde kısa ve özlü olarak anlatıldığı halde, başka bir sûrede geniş bir şekilde anlatıldığı görülebilir. İslâm alimleri mübhem ve mücmel olan âyetlerin izahı hususunda en iyi ve en sağlam yolun yine Kur'ân olduğunda ittifak halindedirler.³⁸

Kur'ân-ı Kerim'de her hangi bir mesele bazen mücmel veya mübhem olarak anlatılırken, aynı mesele bir başka yerinde daha geniş ve daha açık olarak anlatılır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'den her hangi bir mesele inceleneceği zaman, mesele ile alakalı bütün âyetler üzerinde durulması gerekir. Eğer bu şekilde anlaşılıp hallediliyorsa artık bir kaynağa müracaat etmeğe gerek yoktur. O halde şu sonuç ortaya çıkmaktadır; birçok konularda Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edildiği muhakkaktır. Ayrıca Kur'ân nazil olalıdan beri daima kendisinin korunması ve üzerinde düşünülmesini ister, dolayısıyla O okundukça ve üzerinde tefekkür edildikçe (ki bir çok âyet bunu tavsiye eder) meselelere çareler bulunacaktır. Çünkü Kur'ân'ın âyetleri birbirlerini tasdik ve te'yid eder mahiyettedirler. Bu kısa malumattan sonra Kur'ân'ın kendisini tefsir etmesine ve Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsirine bir kaç misal vereceğiz.

³⁷ Bkz., Yıldırım, *a.g.e.*

³⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 42.

Misal 1:

Nisâ sûresinin 25. âyetindeki “Ellerinizin altında bulunan” ifadesinden kafir olan da, müslüman olan da anlaşılabilir; ilk bakışta genel bir mana var, fakat âyetin devamında; “İmanlı genç kızlarımızdan” ifadesindeki “mü’minat” lafzı bunu beyan etmektedir.³⁹

Misal 2:

Ali İmran sûresinin 97. âyetindeki “Orada apaçık nişaneler vardır.” İfadesini aynı âyetin devamı “İbrahim’in makamı vardır” lafzı tefsir etmektedir.⁴⁰

Misal 3:

Bakara sûresinin ... حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر... âyetindeki من الفجر ifadesi, kendisinden önceki mücmel lafzı açıklamaktadır. Zira bu ifade zikredilmemiş olsaydı, beyaz ipliğin, siyah iplikten ayırt edilmesinin ne manaya geldiği kapalı kalacak, mecaz ve hakikat manaları üzerinde bir çok yorumlar yapılacaktı.

Misal 4:

Buharî’nin, Kitabu’t-Tefsir bölümünde geçen, ayrıca Tirmizî, Nesâî gibi kaynaklarda da bulunan aşağıdaki hadis, Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsirine güzel bir örnek teşkil etmektedir:

“İman edenler, bununla beraber imanlarını zulume de bulaştırmayanlar, işte güven onlarıdır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”⁴¹ Âyeti inince, “İçimizde nefesine zulmetmeyen kim var ?” diyen, Resulullah (s.a.s)’in ashabına bu durum ağır gelmişti. Bunun üzerine Resulullah (s.a.s) dedi ki; “Zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm Lokman’ın oğluna dediğidir.” “Ey evladım sakın Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulumdur.”⁴² Yani buradaki zulüm, şirkle açıklanmıştır.

Misal 5:

Peygamberimiz “Gaybın anahtarları O’nun nezdindedir, onları ondan başkası bilemez.”⁴³ mücmel âyetinde geçen gaybın anahtarlarından kasdın ne olduğunu, İbni Mâce’de geçen bir hadiste⁴⁴, “Gaybın anahtarları beştir ki, onları Allah’tan başkası bilemez.” diyerek şu mübeyyen âyetle tefsir etmiştir: “Kıyamet saatini bilmek ancak Allah’a

³⁹ Ez-Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1988, II, 204.

⁴⁰ Ez-Zerkeşî, *a.g.e.* II, 203.

⁴¹ En’am, 6/82.

⁴² *Buhari*, Tefsir, 268.

⁴³ En’am, 6/59.

⁴⁴ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Tahk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1975, Fiten, 25.

mahsustur. Yağmuru O indirir. Rahimlerde bulunanı O bilir. Kimse yarın ne kazanacağını ve hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla bilen ve her şeyden haberdar olandır.”⁴⁵

Bu ve buna benzer misallari çoğaltabiliriz.⁴⁶

1.1.2- Mücmeli Beyan Etmesi

Kur’ân-ı Kerimde bir çok mesele var ki bunlar mücmel meselelerdir. Bu hususta da yine Hz. Peygamber’in tefsirine ihtiyaç vardır. İşte sünnet, pek çok mübhem meseleyi tefsir etmesinin yanında⁴⁷ bir çok mücmel meseleyi de beyan etmiştir.

Misal 1:

Kur’ân-ı Kerimde bir çok yerde “Namazı ikame ediniz.” diye emredilir. Fakat namazın nasıl kılınacağı açıklanmadığı gibi, ne zaman kılınacağı da açıklanmaz. Bazı müfessirler, “Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl. Çünkü güzel işleri kötülükleri giderir.”⁴⁸ âyetinden namaz vakitlerini istinbat etmeye çalışmışlardır. Fakat bir başka âyet-i celilede ise Cenabı Hak şöyle buyurur: “Namaz mü’minler üzerine vakitleri belli bir farzdır.”⁴⁹ Âyette ifade edilen namazın hususi vakitlerini sünnet tayin etmiştir. Farz kılınan bu namazların vakitlerinin semavi ve Cibril’i Emin vasıtasıyla bildirildiğini şu hadisi şeriften öğreniyoruz.

“Cibril (a.s) bana Kâbe’nin yanında iki defa imam oldu. Birincide zeval vaktinde; gölge, na’linin tasmaı kadar olduğu zaman öğleyi; her şeyin gölgesi kendi boyu kadar olunca ikindiye; oruçlu orucunu bozduğu zaman akşamı; şafak kaybolduğunda yatsıyı ve oruçluya yemek içmek haram olduğu vakitte ise sabah namazını kıldırdı. İkincide ise, öğle namazını her şeyin gölgesi kendisinin bir misli olduğunda, ikindi namazını iki misli olduğunda, akşamı evvelki vaktinde (yani daha önce kıldığı vakitte), yatsıyı gecenin sülüsü (üçte biri)ne doğru ve ortalık iyice aydınlandığı vakitte kıldırdı. Sonrada bana dönüp, ‘Ya Muhammed! Senden önceki enbiyanın vakti budur ve namaz vakti, işte bu iki vakit arasındır.’ dedi.⁵⁰

Hz. Peygamber (s.a.s) namaz vakitlerini hadiste anlatıldığı şekilde ümmetine öğrettiği gibi, namazın farzları, vacibleri, sünnetleri, müstehabları, mekruhları, müfsidleri, rükuu, sücudu, kıraatı, tahiyatı ve selamla çıkması gibi hususlarda da sünneti tek kay-

⁴⁵ Lokman, 31/34.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz., Yıldırım, *a.g.e.*, s. 200-204.

⁴⁷ Bu konuya ileride ayrı bir başlık altında değineceğiz.

⁴⁸ Hud, 11/114.

⁴⁹ Nisa, 4/103.

naktır. Namaz gibi hac menasikini tafsil eden de yine Peygamber (s.a.s)'dir. Hac menasiki ile alakalı Kur'ân-ı Kerim'de bir iki yerde izah verilmiştir, ancak bu yerlerde anlatılan sadece hac menasikinin bir kısmıdır. Büyük çoğunluğu itibariyle sünnette tafsil edilmiştir.

Şimdi Hz.Peygamber (s.a.s)' in mücmeli beyanıyle alakalı konuları başlıklar halinde vererek misallendirmeye çalışacağız:

a) Ahkama dair mücmelleri tafsil etmiştir:

Misal:

En'âm sûresinin "...hak ile olmadıkça Allah'ın (katlini) haram kıldığı canı öldürmeyin."⁵¹ âyetindeki 'hak ile olmadıkça' kısmı, Hz. Peygamber'in şu hadîsi ile açıklığa kavuşturulmuştur:

"Allah'tan başka tanrı olmadığına ve benim Allah'ın Resulu olduğuma iman eden hiç bir müslüman kişinin kanı helal olmaz. Ancak şu üç şeyden birini yaparsa (kanı helal olur): Adam öldürmek, evli iken zina etmek, dinden çıkıp müslümanlardan ayrılmak."⁵²

b) Muğeyyabata dair mücmel âyetleri beyanı :

Tefsirini, Cibrili Emin'in öğrettiği önemli bir kısmı muğeyyabata dair olan âyetlerdir.⁵³

Misal :

Ebu Rezin el-Ukeyli diyor ki; "Ya Resulellah gökleri ve yeri yaratmadan önce Rabbimiz nerede idi ?" diye sordum. Dediki : Yüksek ve kesif bir bulutun üstünde idi, o bulutun üstünde de altında da hava bulunuyordu, sonrada arşını su üzerine yarattı."⁵⁴ Bu hadisi şerif de, âyet-i kerime gibi müteşabihdir. Bazı manalar anlaşılmaktla birlikte kat'i bir manaya hükmedilemiyor.

c) Hilkatın başlangıcı hakkında açıklamaları.

d) İnsanın yaratılışı hakkındaki açıklamaları.

e) Hz. Adem'in yaratılışı hakkındaki açıklamaları.

f) İnsanın ana karnındaki yaratılmasına dair açıklamaları.

g) Allah Teala'nın Kainatı tedbirine dair açıklamaları.

h) Kadere müteallik âyetleri açıklamaları.

k) Kalbi ahvale ait mücmelleri açıklaması.

l) Müslümanların istikbaline dair âyetler hakkında açıklama yapması.

⁵⁰ Ebu Davud, Salât, 2; Tirmizi, Mevâkit, 1.

⁵¹ En'âm, 6/151.

⁵² Buhari, Diyat, 6.

⁵³ Geniş bilgi için bkz., Yıldırım, a.g.e.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 11-12.

- m) Kıyamet alametleri hakkında mücmel âyetleri açıklaması.
- n) Cennet ve cehennem ahvaline dair mücmelleri açıklaması.
- o) Ahlaka dair mücmel âyetleri açıklaması.
- p) Kur'ân'da mücmel olan kıssaları açıklaması.
- r) Resulullah'ın anlattığı kıssanın doğrudan doğruya Kur'ân'ı açıklaması.
- s) Resulullah'ın anlattığı kıssanın dolaylı olarak Kur'ân'ı açıklaması.

Netice olarak şunu diyebiliriz; şüphesiz, Kur'ân-ı Kerim eksik gelmemiştir ama Hz. Peygamber (s.a.s) ile yani, O'nun tebliğcisi ve müfessiri ile kendisini insanlara arzedecek, anlatacak, haşiyelere ve izahlara açık bir derinlikte gelmiştir.

1.1.3- Müşkili Tavzih Etmesi

Kur'ân-ı Kerim'in müşkilinden murad, her hangi bir âyetin bir başka âyete muarız gibi görünmesidir. Hz. Peygamberin hadisleri vasıtasıyla bu müşkiller vuzuha kavuşarak muarız gibi görünen âyetler arasında ilgili bağ kurulabiliyor.

Misal 1:

Yüce Allah, "İçinizden oraya (cehenneme) girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, rabbın üzerine (almış olduğu) kesinleşmiş hükümdür."⁵⁵ buyurarak, istisnasız herkesin cehenneme gireceğini belirtmekte, bir çok âyette ise, "Allah, inanan ve iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır."⁵⁶ denilmektedir. Haliyle bu da bir çelişkiye yol açmış olmaktadır. İşte Hz. Peygamber ; "(Âyette geçen) vurud lafzı girmek manasınadır. Hiç bir muttaki ve kafir yoktur ki cehenneme girmesin. Ancak cehennem muminlere, Hz. İbrahim'e olduğu gibi serin ve selamet olacak, hatta cehennem ateşi onların serinliğinden dolayı feryad edecektir. Sonra yüce Allah muttakileri kurtaracak, zalimleri ise öyle dizüstü çökmüş olarak bırakacaktır."⁵⁷ hadisiyle bu müşkil durumu ortadan kaldırmış ve âyetleri açıklamış olmaktadır.

Misal 2:

Tevbe sûresi 34. Âyetinde, "Altını ve gümüşü yığıp, biriktiripte onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte bunlara pek acıklı bir azabı müjdele." şeklinde bir hitap varid olunca, bu müslümanlara ağır geldi. Çünkü bu âyetin, onları mirastan engellediğini zannetmişlerdi. Hz. Ömer, arkadaşlarını temsilen Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu konuyu açıklamasını istemiştir.

⁵⁵ Meryem, 19/71.

⁵⁶ Ahkaf, 46/12.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, III, 328-329.

Resulullah (s.a.s) da: “Allah zekatı sadece mallarınızın geriye kalan kısmını temizlemek için farz kılmıştır. (Ölümünüzden) sonraya bırakacağınız mallarda ise mirası farz kılmıştır.”⁵⁸ buyurdu. Böylece bu âyetin meşru yollardan kazanıp biriktirmeye mani olmadığı, buradaki tehdidin ancak mallarının zekatını vermeyenler hakkında olduğu vuzuha kavuşmuştu olmaktadır.⁵⁹

1.1.4- Umumu Tahsis Etmesi

Umumun tahsis edilmesi konusunda önce şunu ifade etmeliyiz; hasr edilmeyen musemmaların hepsine birden şamil olan lafza umum lafzı denir.⁶⁰ Diğer bir ifade ile ammı şöyle tarif edebiliriz: “Amm, tek bir vaz’ ile, sayı ve keyfiyet itibariyle belli bir miktarla sınırlandırmaksızın mananın içine giren bütün fertlere şamil olan ve onları içeren sözdür.”⁶¹ Ayrıca mana bakımından çokluk ifade eden amm lafızları alimler çeşitli tariflerle sıralamışlardır.⁶² Dolayısıyla bu tariflerin içine giren (umum ifade eden) âyetler, kendilerini tahsis edilebilen ve tahsis edilemeyen âyetler diye de iki guruba ayrılırlar. Şimdi biz tahsis edilebilen âyetleri, Hz. Peygamber nasıl tahsis etmiş onun misalini vermeye çalışacağız; Kur’ân, Kur’ân ile tahsis edildiği gibi, sünnet ilede tahsis edilebilir. Hatta bunun aksi yani sünnetin umumiyetinin Kur’ân ile de tahsis olduğu vakidir. Hz. Peygamberin bütün dini beyanâtı vahiy ve ilhama istinad ettiğiinden, sünnetin Kur’ân’ı tahsis etmesi caiz olur.⁶³

Misal:

Maide sûresi 3. âyette Allah’u Teala; “Size meyte, kan, domuz eti ... haram kılındı.” emriyle umumi bir hüküm belirtmiştir.

Ebu Hüreyre (r.a) dedi ki: “Birisi Resulullah’a şöyle bir soru sordu: ‘Ey Allah’ın Resulu, biz deniz seyahatına çıkıyor ve yanımıza az miktar su alıyoruz. Bununla abdest alsak, içecek su sıkıntısı çekiyoruz. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?’ Resulullah buyurdu ki: ‘Denizin suyu temiz, meytesi ise helaldir’⁶⁴ Diğer bir hadiste ise: “Bize iki meyte ve iki kan helal kılındı; meyteler; balık ile çekirge, kanlar ise; karaciğe ve dalaktır.”⁶⁵

⁵⁸ En-Nisabûri, Hakim Ebû Abdillah, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, Mektebetü’l-Matbuâti’l-İslâmiyye, Ammân 1993, Tetkik Edilmiş 2. Baskı, II, 333.

⁵⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 263.

⁶⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 246.

⁶¹ Kara, Necati, *Kur’ân-Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yayınları, İstanbul 1998, s. 56.

⁶² Bkz., Kara, *a.g.e.*, ay.

⁶³ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 247.

⁶⁴ *Ebu Davud*, Tahare, 41.

⁶⁵ *İbn Mace*, Et’ime, 31.

Burada birinci hadis, deniz meytesinin (boğazlanmayarak ölen hayvan etinin) helal olduğunu belirtmektedir. İkinci hadis ise meytelerden balık ile çekirgenin, kanlardan ise ciger ile dalağın helal kılındığını ifade etmektedir.⁶⁶ Görülüyor ki mezkur hadisler, zikredilen âyeti celileyi tahsis ederek, muradı ilahiye bize beyan etmişlerdir.

Keza yine Kur'ân-ı Kerim'de, Nur sûresinin 2. âyetinde umumi olarak ifade edilen, 'Zina eden kadınla erkekten herbirine 100 değnek vurulması' emrolunmuşken, Hz. Peygamber bir hadisi ile, âyetlerin bu umumiliğini tahsis ederek "Allah zina edenler hakkında yol gösterdi (hükümünü bildirdi). Evli olupta zina edenler değnekle dövülüp sonra recmolunurlar. Bekâr olanlar ise değnekle dövülür sonra da sürülür"⁶⁷ buyurmuşlardır. Bu hususta misalleri çoğaltmak mümkündür.

1.1.5- Mutlakı Takyid Etmesi

Mukayyed, bir sıfat veya lafzi bir kayıtle umumdan çıkarılmış has bir lafızdır. Mesela, "Mısırlı Müslüman", "olgun adam", "beyaz kuş" gibi.⁶⁸

Bu tariftten de anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber bazen Kur'ân'ın mutlak olarak zikrettiği hükmü takyid etme yani sınırlarını belirleme cihetine gitmiştir. Bu da Hz. Peygamberin Kur'ân-ı Kerim'i açıklama şekillerinde biridir.

Misal:

"Hırsızlık yapan erkek ve hırsızlık yapan kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin. Allah (c.c) izzet ve hikmet sahibidir."⁶⁹ şeklinde mutlak bir hüküm ortaya koyan Kur'ân âyetini, "elin bilekten" kesileceğini ve önce "sağ el" olarak takyid etmiştir.⁷⁰

Yine buna benzer hadisi şeriflerle, serkeşlik eden kadınları, kocalarının dövmesine izin veren, "Kendilerini yatakları(ın)da yalnız bırakın ve (yine sizi dinlemezlerse) dövün..."⁷¹ âyeti, 'dövmenin şiddetli olmaması ve yüze vurulmaması' tarzında takyid edilmiştir. Bu olayla alakalı hadisler şöyledir:

Birisi Hz. Peygamber'e 'Kadının kocası üzerindeki hakkı nedir?' diye sorunca; "Yediğinden yedirirsin, giydiğinden giydirirsin. Onun yüzüne vurma, ona çirkinlik isnad

⁶⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 246.

⁶⁷ Müslim, Hudud, 13.

⁶⁸ Kara, a.g.e., s. 59.

⁶⁹ Maide, 5/38.

⁷⁰ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1998, s. 223.

⁷¹ Nisa, 4/34.

etme ve onu ev dışına çıkarma, kovma (ondan uzak kalmak istediğinde bunu evin içinde yap).⁷² buyurdular.

Diğer bir hadis ise İkrime'den şöyle nakledilmektedir: "...Dik kafalılık, şirretlik etmelerinden dolayı korktuğunuz kadınlara öğüt verin, yataklarından ayrılın ve (bunlarla) yola gelmezlerse dövün..." âyetini izah ederken; "şiddetli olmayan bir şekilde dövün" demiş ve ilave etmişti ki : Rasulallah (s.a.s) şöyle buyurdu : "Meşru bir hususta size isyan ederlerse, onları şiddetli olmayan bir şekilde dövün."⁷³

Diğer bir misal ise:

"Namazda Fatihatü'l-Kitab'ı okumayanın namazı yoktur."⁷⁴ hadisi; "Artık Kur'ân'dan kolay geleni okuyunuz"⁷⁵ âyetini takyid etmekte, kıraatın Fatiha olarak tayini bahis konusu olmaktadır. İmam Ebu Hanife âyetin ıtlakına ve içtihadını teyid eden bazı hadislere dayanarak namazda kıraatın Fatiha olarak taayyün etmediğini, ancak vacip olduğunu kabul eder.⁷⁶

Başka bir misal de yiyeceklerle alakalıdır; "Mallarınızı aranızda (çalıp çırparak, ihtikarla, rüşvetle, riba ile) batıl bir surette yemeyin; ancak anlaşma ve karşılıklı rızaya dayalı ticari mübadeleyle yeyin."⁷⁷ âyetine, "Meyveleri, tam belirli hale gelinceye kadar satmayın"⁷⁸ diyen Allah Resulü ayrı bir kayıt getirmiştir.

1.1.6- Mübhemî Beyan Etmesi

Kur'ân'da bazı hususlar mübhem bırakılmış, kasden tayin edilmemiştir. Tayin etmemek şu gayelere matuftur. Başka yerde açıklandığından ihtiyaç olmaması, şöhreti sebebiyle bilinmesi, setr edilmesinin murad olunması, tayininde zikre değer bir faydanın bulunması, hükmün umumi olduğuna dikkat çekme gayesi, ismi zikretme yerine mükemmel bir tavsifle tazim etme yahut eksik tavsifle tahkir etme.⁷⁹ Böylece bazı müslümanlar Kur'ân'da ki bazı mübhemleri sormuş, Resulullah (s.a.v.) da onları tayin etmiştir.⁸⁰

Şimdi bununla alakalı bir kaç misal verelim:

İbni Abbas (r.a) dedi ki: "Birisi Hz. Peygamber'den 'Sebe' hakkında sorup, 'Ey Allah'ın Resulu Sebe nedir? Erkek mi kadın mı yoksa bir yerin adı mıdır?' dedi.

⁷² Ebu Davud, Nikah, 42.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, III, 320-321.

⁷⁴ Muslim, Salât, 34.

⁷⁵ Muzzemmil, 73/20.

⁷⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 255.

⁷⁷ Nisa, 4/29.

⁷⁸ Buhari, Büyu, 82.

⁷⁹ Es-Suyûtî, Celalüddin, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, Dâru'l-Fikr, Beyrût tsz. II, 145.

⁸⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 162.

Resulallah (s.a.v.) buyurdu ki; ‘Bir adamın adıdır. Onun on evladı oldu. Onlardan altısı Yemen’e, dördü de Şam’a yerleşti. Şamdakiler; Lahm, Cuzam, Ğassân ve Amile’dir. Yemen’dekiler ise; Ezd, Eş’ariyyun, Himyer, Müzhec, Enmâr ve Kinde’dir, hepsi de Araptır.’⁸¹

Suheyb, Peygamberimizden şöyle rivâyet ediyor:

“Cennetlikler cennete girince yüce Allah buyurur ki; ‘Daha fazla bir şey ister misiniz?’ (...sonra Allah, onlara cemalini gösterir). Artık yüce Rablerine bakmaktan daha sevimli bir nimete mazhar olamazlar”. Ardından ‘İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik, bir de ziyade vardır’ âyetini okudu.⁸²

‘İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik, bir de ziyade vardır.’⁸³ âyetindeki ‘ziyadenin’, ‘cemal-i ilahî’ye nazar’ olduğu, bu hadisten anlaşılmaktadır.⁸⁴

Bir başka misal ise ikinci namazı ile ilgilidir:

Semüre’den rivâyete göre Resulallah (s.a.s) şöyle demişti: “salatu’l-vusta, ikinci namazıdır.”⁸⁵

Bu hadis, ‘Namazlara; orta namaza devam edin’⁸⁶ âyetindeki ‘salatu’l-vusta’nın ikinci namazı olduğunu bildirmektedir. Yine bu konuyla alakalı Hz. Ali’den gelen bir rivâyet vardır.

Talut’un ashabının sayısını bildirmesi, Ali İmran sûresinde geçen “kantar” kelimesini açıklaması, nikah bağı elinde tutanın “koca” olduğunu bildirmesi gibi meseleler de bu konuya misal olarak gösterilebilir.

1.1.7- Maksudu Beyan Etmesi

Resulallah (s.a.s)’ın Kur’ân’ı açıklama tarzlarından biri de, herhangi bir âyetin hey’eti umumiyesiyle neye delalet ettiğini bildirip ondan maksudun ne olduğunu tayin etmek şeklindedir.⁸⁷ Bu kısımla alakalı da çok misal var ancak biz bir kaç misalle yetinceğiz.

Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)’ den şöyle rivâyet eder:

“Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrail’e der ki; ‘Ben fulanı sevdim, sen de sev.’ Cebrail de göktekilere aynı şekilde nida eder. Sonra onun için yeryüzünde bir sevgi yer-

⁸¹ *Tirmizi*, Tefsir, 35.

⁸² *Müslim*, I, Ha. No. 297-298.

⁸³ *Yunus*, 10/26.

⁸⁴ *Yıldırım*, a.g.e., s. 264.

⁸⁵ *Tirmizi*, Tefsir, 3.

⁸⁶ *Bakara*, 2/238.

⁸⁷ *Yıldırım*, a.g.e., s. 298.

leşmiş olur. İşte Aziz ve Celil olan Allah'ın 'Hakikat iman edipte iyi işler yapanlar yok mu? Çok esirgeyici olan Allah onlar için bir sevgi verecektir'⁸⁸ âyeti bunu ifade eder.⁸⁹

Ebu Said el-Hudrî ile Ebu Hureyre (r.a)'den, Peygamberimiz (s.a.s)'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Cennette bir münadi, 'Daima sıhhatli kalmanız ve ebediyen hasta olmamanız sizin hakkınızdır. Daima genç kalmanız ve ebediyen ihtiyarlamamanız sizin hakkınızdır. Daima nimetler içinde hoş hal olmanız sizin hakkınızdır!' diye nida edecektir." buyurdu. İşte bu Aziz ve Celil olan Allah'ın şu kavlidir:⁹⁰

"وتلك الجنة التي أورتتموها بما كنتم تعملون."

Bir misal de teheccüd namazıyla alakalı verebiliriz.

Cenab-ı Allah, hakiki müminlerin bazı vasıflarını sıraladıktan sonra, "Yanları yataklarından uzaklaşır, korkarak ve umarak Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiği rızıktan (hayır içinde) harcarlar."⁹¹ buyurur. Burada geçen "yanları yataklarından uzaklaşır" cümlesinden, teheccüd namazının murad olduğunu, şu hadisler açıklamaktadır ki, şâyet bunu Peygamber (s.a.s) efendimiz açıklamamış olsaydı lugavi bilgilerle sonuca varmamız mümkün olmazdı.⁹²

Muaz b. Cebel, Allah Tealanın "Yanları yataklarından uzaklaşır"⁹³ kavli hakkında Resulallah'ın şöyle dediğini rivâyet eder; "Bu, kulunun geceleyin namaza kalkmasıdır."⁹⁴

Muaz b. Cebel, "Sonra Resulallah buyurdu ki; "Hayır kapılarını sana bildireyim mi? Oruç; kalkandır, sadaka günahı söndürür. (Bu kapılardan biri de) kişinin gecenin ortasında kalkıp namaza durmasıdır." Müteakiben âyeti (Secde, 16) sonuna kadar okudu."⁹⁵

1.1.8- Kıssalarla Açıklamalar Yapması

Kıssa kelimesi şu manalara gelmektedir:

1- Bir kimsenin izini sürüp takip etmek. Nitekim, "(Musa), 'İşte dedi, aradığımız o ya.' Bunun üzerine izlerini takip ederek (balığın denize girdiği yere) gerisin geriye döndüler"⁹⁶ âyetinde geçen "kasas" fiili bu anlamda kullanılmıştır.⁹⁷

⁸⁸ Meryem, 19/96.

⁸⁹ Tirmizi, Tefsir, 20.

⁹⁰ Tirmizi, Tefsir, 40.

⁹¹ Secde, 32/16.

⁹² Yıldırım, a.g.e., s. 302.

⁹³ Secde, 32/16.

⁹⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 302.

⁹⁵ İbn Mace, Fiten, 12.

⁹⁶ Kehf, 18/64.

⁹⁷ Demirci, a.g.e., s. 181.

2- “Birine bir sözü beyan etmek” manası vardır. “Ey Muhammed! Biz sana bu Kur’ân’ı vahy etmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde beyan ediyoruz”⁹⁸ âyetinde geçen sözkonusu fiil bu anlamı ifade etmektedir.

3- Kıssa kelimesi bunların haricinde, “anlatmak”, “hikaye etmek” anlamına da gelmektedir. Ancak Kur’ân kıssalarından söz ederken “kıssa” sözcüğünü bu anlamda kullanmamak gerekir. Çünkü hikaye gerçekten vuku bulsun veya bulmasın her olaya isim olarak verilirken;⁹⁹ buna karşılık kıssa, vakıa ile tam bir örtüşme arz edip, hayal ettirme, meydana gelmemiş bir olayı tasvirinden tamamen uzaktır.¹⁰⁰

Resulallah (s.a.s) bir çok hadisleriyle, Kur’ân’da mücmel olan; peygamberler hakkındaki kıssalar ve geçmişte cereyan etmiş bazı hadiseler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu kıssalar Kur’ân’da mücerred, o vak’aları bildirmek için değil, cereyan etmiş hadiselerden insanların ibret alması gayesiyle varid olmuştur.

Kıssalar, Kur’ân’ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmek için nakledilir. Hz. Adem’den beri bütün peygamberlerin tevhide çağırdıklarını bildirmek, Hz. Muhammed (s.a.s)’in nübüvvetini isbat etmek hem onun hem de müminlerin kalblerini takviye edip teselli vermek, ibret çıkarılmasını temin etmek, şeytandan sakındırmak v.b. temel gayeler, bunların başında gelir. Resulallah (s.a.s) açıklamalarında aynı gayelere muteveccihdir. Gerek merak şekliyle sorulan bir suale cevap olarak anlatırken, gerek mev’ıza esnasında hikaye ederken, onun bildirdiği kıssalar, hep hisse çıkarmak gayesini güder. İnsanların ekserisinin, hakikatleri daha ziyade dinlemeye teşvik edici kıssalar arasında öğrendiği malumdur. Bu hikmete binaen, gerek Kur’ân-ı Kerim’in âyetleri, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)’in hadisleri, Kur’ân’ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmek gayesiyle, muhatapların dikkatlerini uyanık tutan fikirleri daha kolay ve etkili bir tarzda karşısındakine maleden ve bir nevi “tevhid tarihi” demek olan kıssaları bol bol serdetmişlerdir.¹⁰¹

Sünnette varid olan kıssaların büyük bir kısmının hülasesi Kur’ân’da mevcuttur. Sünnet sadece tafsilat verir. Resulallah (s.a.s)’in hikaye ettiği bazı kıssaların esasları Kur’ân’da yoktur; fakat bu kıssalar vasıtasıyla bazı âyetleri anlamak kolaylaşır.¹⁰²

Ahzap sûresi 83. âyeti açıklayan şu hadisi örnek verebiliriz:

Resulallah (s.a.s) dedi ki: “İsrail oğulları çırtl çıplak yıkanırlandı ve birbirlerinin mahrem yerlerini görürlerdi. Halbuki Musa tek başına yıkanırdı. (Bir gün) dediler ki;

⁹⁸ Yusuf, 12/3.

⁹⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁰⁰ Demirci, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁰¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 233.

¹⁰² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 233.

‘Allah’a yemin ederiz, Musa’yı bizimle birlikte yıkanmaktan men eden husye iltihabından başka birşey değildir.’ Hz. Peygamber devam etti. Bir gün Musa yıkanmak için ayrılmıştı; elbiselerini bir taş üzerine koydu fakat taş elbiseleriyle birlikte yuvarlanmağa başladı. Musa, ‘Elbisem ey taş! Elbisem ey taş! diyerek taşın arkasından koşturunca, İsrail oğulları Musa’nın mahrem yerlerini gördüler ve dediler ki : ‘Allah’a yemin ederiz Musa’da hiç birşey yokmuş.’ Hz. Peygamber (s.a.s) ilave etti : ‘Musa’nın mahrem yerleri görününce taş durdu; Musa elbiselerini aldı ve taşa vurmaya başladı.’¹⁰³

Tirmizî ile Taberî, rivâyetlerinin sonunda merfu olarak, ‘İşte Allah Teala’nın ‘Ey iman edenler! Siz de Musa’yı incitenler gibi olmayın. Nihâyet Allah onu dedikleri şeyden temize çıkardı.’¹⁰⁴ Kavli ilahisi bunu ifade eder.’¹⁰⁵ demektedirler. Bu açıklamalardan, İsrail oğullarının Hz. Musa’yı ne şekilde incittiklerini ve onun nasıl temize çıktığını böylece öğrenmiş oluyoruz.¹⁰⁶

Konuyla ilgili misalleri çoğaltmamız mümkündür.¹⁰⁷

1.1.9- Bazı Kur’ân Âyetlerini Tekid Etmesi

Bu bölümün son kısmını teşkil eden, Hz. Peygamber’in Kur’ân âyetlerini te’kid etmesi konusuna misal vermeden önce şunu söylemek gerekir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)’in Kur’ân’ı açıklama tarzlarından biri de sünnettî, kitabın manasına muvafık bir tarzda varid olması şeklinde görülür. Beyanın bu tarzından maksat, hükmün takviye edilmesidir. Yoksa aynı mana âyette de ifade edilmiştir. Âyetin ifade attığı hüküm ve mana, farklı vesilelerle belirtmek suretiyle kuvvet kazandırılmakta, böylece Hz. Peygamber (s.a.s), hatırlatma vazifesini yerine getirmektedir.¹⁰⁸

Misal olarak, Tevbe sûresinin 72. âyetinde bildirilen; ‘Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etti. Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.’ ifadesini, Ebu Said el-Hudrî tarafından merfu olarak rivâyet edilen şu hadîs tekid etmektedir:

‘‘Cenab-ı Hakk’ın, hiç bir hayırları olmadığı halde cennete koyacağı insanların şöyle söyleyecekleri bildirilir: ‘Ey Rabbimiz! Sen Alemlerden hiç kimseye vermediğini bize ihsan ettin.’ dediklerinde Yüce Allah, onlara: ‘Size bundan daha üstün bir attiyem

¹⁰³ Buhari, Gusl, 20.

¹⁰⁴ Ahzab, 33/69.

¹⁰⁵ Tirmizi, Tefsir, 34.

¹⁰⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 234.

¹⁰⁷ Daha fazla misal için bkz., Yıldırım, a.g.e.

var', buyurur. Onlar da; 'Ey Rabbimiz bundan daha üstün ne var?' derler. Allah Teala: '**Benim Rızam!** Artık bundan sonra ebediyen size gazab etmem', buyurur."¹⁰⁹

Diğer bir misal ise, Resulallah (s.a.s): "Din hususunda aşırıktan sakının. Çünkü sizden öncekiler dinde mübalağa ve aşırılık yüzünden helak olmuşlardır."¹¹⁰ buyurmak suretiyle; "Deki Ey Ehli Kitab! Dininizde haksız yere haddi aşmayın ..." ¹¹¹ Âyetinin manasını tekid etmiştir.

Bu ve buna benzer başka misaller de mevcuttur, biz konuyu daha fazla genişletmemek amacıyla bu kadarı ile yetineceğiz.

1.2- ASHAB'IN KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ YERİ

Kur'ân tefsirinin kaynaklarından biri de, sahabe tefsiridir. Çünkü sahabiler Arap oldukları için Arap dilinin üslup ve inceliklerini, Arap örf ve adetlerini iyi bilen insanlardı. Aynı zamanda üstün bir anlayış kabiliyeti ve sarsılmaz bir imana sahiptiler. Ayrıca onlar eski medeniyetlerin ve felsefi akımların tesirinden oldukça uzak yaşadıkları için zihinleri berrak ve dilleri fasihti. Bundan dolayıdır ki onlar, Kur'ân'ın kasdını ve gayesini anlayabiliyorlardı. Anlayamadıkları veya açıklamaya ihtiyaç duydukları hususları Resulalla (s.a.s)'a soruyor ve ondan doyurucu bilgiler alıyorlardı. Bu şekilde ashap yirmi küsur sene zarfında Kur'ân'ın inzalını bizzat müşahede etmiş ve bu zaman zarfında meydana gelen olayları yakinen yaşamışlardı. Kendi güçleriyle ulaşamadıkları bilgileri de Hz. Peygamberden nakil yoluyla alıp hem ilim hem de iman konusunda belli bir olgunluğa ermişlerdi. Her ne kadar Hz. Peygamber'in vefatiyle feyiz kaynakları kesildiği için söz konusu iki alanda da giderek bir zayıflık baş göstermeye başlamışsa da, Kur'ân'ın manasını anlama hususunda yine de insanların en kudretlisi onlardı.¹¹²

Şu hakikati de gözardı etmemek gerekir ki, sahabilerin hepsinin Kur'ân'ı aynı seviyede anladıklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü onlar hem zeka hemde ilmi elde etme bakımından farklıydılar. Mesela; Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah İbni Abbas, Hz. Aişe gibi Kureyş'in önde gelen ailelerine mensup olup, Arap dilinin üslup ve inceliklerini, kadim Arap şiirini, Arap örf ve geleneklerini çok iyi bilenlerin yanında, kültür ve sosyal imkânlar bakımından bunlardan daha zayıf olanlar da vardı. Hatta bunlar arasında Selman

¹⁰⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 244.

¹⁰⁹ Müslim, İman, 302.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 215.

¹¹¹ Maide, 5/77.

¹¹² Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, I, 72-75.

el-Farisî (öl. 36/656) ve Bilal-i Habeşî (öl. 20/641) gibi Arap olmayan insanlar da mevcuttu.¹¹³

Sahabe içinde Kur'ân'ı tefsir konusunda temayüz edenler olup bunların tefsire dair nakil ve kavilleri, rivâyet ettikleri diğer hadisleri arasında Müsnedlerde toplanmıştır. Bunların bir çoğu da tefsirlerde serpiştirilmiş durumdadır.

Ashabın Kur'ân tefsirindeki dayanaklarından dördü önemlidir. Bunlar;

- a) Kur'ân-ı Kerim,
- b) Hz. Peygamber'in sünneti,
- c) Esbâbu'n-Nüzul
- d) Kendi içtihad ve istinbat güçleri.

Kur'ân'da icaz, itnab, icmal, tebyin, mutlak, mukayyed, umum, husus gibi özellikler bulunmaktadır. Bir yerde kısaca temas edilen bir konu, başka bir yerde bazan ayrıntılarına varıncaya kadar anlatılmış, bir yerde mücmel olarak zikredilmiş, başka bir yerde beyan edilmiş; bir yerde mutlak olarak zikredilen bir husus başka bir yerde mukayyed olarak getirilmiş; bir âyette umumi olarak zikredilen bir konu , başka bir âyette tahsis edilmiş olabilir. İşte, sahabe tefsirinde bütün bunlar göz önünde bulundurulmuştur.¹¹⁴

Kur'ân'ı açıklamakla bizzat Allah tarafından görevlendirilen Hz. Peygamber, ashabının kendisine vaki müracaatı üzerine anlayamadıkları yerleri açıklamıştır.

Yine Kur'ân'ın tefsirinde ve âyetlerden hüküm istinbatında esbab-u nüzûlü bilmenin faydası malumdur.¹¹⁵ Âyet ve âyetlerin hangi sebebe müsteniden nazil olduğu, daha çok, âyetlerin nüzûlüne şahit olmuş sahabeden rivâyetle bilinmektedir. İşte sahabe Kur'ân tefsirinde âyetlerin hangi sebeple nazil olduğunu göz önünde bulundurmıştır. Dolayısıyla nüzûl sebebini belirterek Kur'ân'ı tefsir eden sahabenin tefsiri sadece onlara has olan bu özellik dolayısıyla ayrı bir önem taşımaktadır.

Sahabe, Kur'ân âyetlerinden anlayamadıklarının tefsirini Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bulamadıkları zaman, üzerinde fikir yürüterek çözmeye çalışırlardı, bu konuda onlar;

- a) Arap dilinin inceliklerinden,
- b) Arap adet ve geleneklerinden,

¹¹³ Demirci, *a.g.e.*, s. 227.

¹¹⁴ Ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirân*, by. 1976, I, 37.

¹¹⁵ Çetiner, Bedrettin, *Ebu'l-berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, MÜFAV Yayınları, İstanbul 1995, s. 15.

c) Kur'ân'ın nazil olduğu devrede yakınlarında bulunan Hristiyan ve Yahudilerin yaşayış tarzlarından, gelenek, görenek ve adetlerinden,

d) Kendi akıl ve fitrî zekalarından yararlanırlardı.¹¹⁶

Netice olarak Kur'ân'ın ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'den sonra sahabe, Kur'ân'ı tefsir etmiş; bazıları bunda temayüz ederken bir çoğundan, tefsire dair bir ya da iki rivâyet gelmiştir. Hz. Peygamber hayatta iken başlayan sahabe tefsiri, O'nun vefatından sonra dahada hızlanarak devam etmiştir.¹¹⁷

¹¹⁶ Ez-Zehbî, *a.g.e.*, I, 58.

¹¹⁷ Çetiner, *a.g.e.*, s. 17.

İKİNCİ BÖLÜM

2- NESEFÎ VE HADİS AÇISINDAN MEDARİK TEFSİRİ

2.1.- NESEFÎ'NİN HAYATI, MUHİTİ, İLMİ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ VE TEFSİRDEKİ YERİ

2.1.1- MUHİTİ

2.1.1.1- Yaşadığı Bölgenin Durumu

Müslümanların Hz. Ömer devrinde, (634-644) yılları arasında İran Sasani imparatorluğunu yıkarak Türklerin bulunduğu bölgenin sınırlarına ulaşmış olduklarını tarihi kayıtlardan biliyoruz.¹¹⁸ Böylece müslümanlar İran'ı fethederek Maveranneh'r'e gelmeleriyle Türklerle karşılaştılar.¹¹⁹

Talas Meydan Muharebesi (751), Türklerin müslüman olmasının başlangıcı olup, savaş sırasında Karluk Türklerinin müslüman olduklarını açıklamasının ardından İslâmiyet hızla Türk boyları arasında yayılmıştır.¹²⁰ Maveranneh'r, siyasi yönden istikrarsız bir bölgedir ve bu durumu İslâmiyetin hızla yayılıp kökleşmesine vesile olmuştur.¹²¹

Maveranneh'r bölgesi, stratejik durumu, münbit arazisi nedeniyle çokça el değiştirmiştir. Önce Karahanlılar'ın (940/1212), sonra Gaznelilerin (962/1187) idaresine geçmiş, Büyük Selçuklu Devleti devrinde mahalli hükümdarlarla Karahanlılar arasında bir çok kere el değiştirmiştir. Büyük Selçuklu Devletinin Parçalanmasıyla de, 1220 yılında Moğol istilası başlayıncaya kadar Harzemşahlar'ın (1098/1221) elinde kalmıştır.¹²²

Moğol istilasına kadar, Maveranneh'r bölgesi bir bilim ve medeniyet merkezi halindeydi. Gerek İslâmî ilimlerde gerekse tıp, riyaziyat, Astronomi gibi ilimlerde, bölgede bir çok alim yetişmiştir.¹²³

Tefsir ilmi alanında dirâyet tefsirlerinin en önemli kaynağı olan Zemahşerî bu bölgede yetişmiştir. Zemahşerî, tefsirinde dil ve belâğata büyük önem vermiş, Neseî ve kendinden sonra gelen tefsirlerde de bu gelenek devam ettirilmiştir.¹²⁴

İşte Ebu'l-Berekat en-Neseî, Moğol istilası öncesi büyük medeniyet merkezi iken, bu istila ile ictimai, iktisadi ve ilmi hayatı tamamen söndürülen bu muhitte yetişen alimlerden biridir.¹²⁵

¹¹⁸ Yıldız, H. Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1988, s. 7.

¹¹⁹ Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, İstanbul 1969, I, 3.

¹²⁰ Yıldız, a.g.e., s. 11.

¹²¹ Çetiner, a.g.e., s. 27.

¹²² Çetiner, a.g.e., s. 28.

¹²³ Köprülü, M. Fuad, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1977, s. 50-54.

Moğol istilasının hemen akabinde ve siyasi çalkantılarla dolu bir devrede yetişmiş olmasına rağmen yine de o, bölgede, İslâm'ın ve İslâmî ilimlerin ne derece kökleşmiş olduğunun bir şahidi gibidir.¹²⁶

2.1.1.2- Bölgenin Müslümanlaşması

Daha önce de zikrettiğimiz üzere, Hz. Ömer devrinde müslümanların, İran Sasani İmparatorluğunu yıkarak Türklerin bulunduğu bölgenin sınırlarına ulaşması¹²⁷ ve İran'ı fethetmeleri sonucu Türklerle Maverannehr'de karşılaşılır.¹²⁸

İslâm, Emeviler (41-132/661-750) zamanında Maverannehr'e girmişse de yeteri kadar yayılamamıştır. Bölgeye gönderilen valilerin tutumları bunda büyük rol oynamış olsa gerektir.¹²⁹

Daha önce değindiğimiz üzere, M. 751 yılında yapılan Talas Meydan Muharebesi, Türklerin müslüman olmasında bir dönüm noktasını teşkil eder. Savaş esnasında müslüman olduklarını açıklayan Karluk Türklerinin ardından İslâmiyet hızla Türk boyları arasında yayılmıştır.¹³⁰ Siyasi yönden istikrarsız olan Maverannehr bölgesinde de İslâm süratle yayılarak kökleşmiştir.

2.1.1.3- Bölgenin Siyasi ve İlmi Durumu

Önceden değinildiği üzere Maverannehr bölgesi, stratejik önemi ve son derece münbit arazisi sebebiyle defalarca el değiştirerek devamlı bir istikrarsızlık içerisinde kalmıştır. Önce Karahanlılar (940-1187)'in idaresine geçmiş, Büyük Selçuklu Devleti devrinde Mahalli hükümdarlarla Karahanlılar arasında el değiştirmiştir.

Büyük Selçuklu devletinin parçalanmasıyla da 1220 yılında Moğol istilası başlayınca kadar Harezmsahlar (1098-1221) elinde kalmıştır.¹³¹

Moğol istilası, Abbasî halifelerinden en-Nasır li-Dinillah (1180-1225)'in zamanında başlamış ve sadece Maverannehr değil bütünüyle İslâm dünyasını kuşatmıştır.¹³²

Bölgenin ilmi durumuna bakılacak olursa iki devre görülür. Moğol istilası öncesi ve sonrası. Moğol istilasından önce Maverannehr bir bilim ve medeniyet merkezi halin-

¹²⁴ Çetiner, *a.g.e.*, s. 28.

¹²⁵ Çetiner, *a.g.e.*, s. 28.

¹²⁶ Çetiner, *a.g.e.*, s. 29.

¹²⁷ Tanyu, Hikmet, *Türklerin Dini Tarihçesi*, İstanbul 1978, s. 115.

¹²⁸ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, I, 37.

¹²⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 22.

¹³⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 33-38.

¹³¹ Uluçay, Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul 1965, s. 2-74.

¹³² Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İst. 1969, s. 403-404.

deydi. Gerek İslâmî ilimlerde, gerekse tıp, riyaziyyat, astronomi gibi ilimlerde bir çok alim yetiştirmişti.¹³³

Tefsir ilmi alanında dirâyet tefsirlerinin en önemli kaynağı olan *el-Keşşaf'an-Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-te'vil*'in müellifi Zemahşerî bu bölgede yetişmiştir. Zemahşerîden sonra gelen Fahru'd-Din er-Razî (öl. 606/1209-10) tefsirinde daha değişik bir yol takip etmiştir. Yunan felsefesini, Kelam ve Şafii mezhebi üzere Usulu'l-Fıkhı okumuş, daha sonra Tefsir, Kelam, Usulu'l-Fıkh, Nahv, Edebiyat, Felsefe, Tıp, Hendese ve Felekiyyat ilimleri alanında eserler vermiştir. Razî, tefsirinde yaptığı seyahatlerden ve münazaralardan da bahseder¹³⁴ ki bu seyahatlarında Maveraynnehr'e gitmiş ve orada pek çok mübahese ve münazaralarda bulunduğu belirtilmiştir. Gazne, Harezmi, Horasan ve Herat, seyahetleri sırasında uğradığı yerlerdir. Son olarak gittiği Herat'ta vefat etmiştir.¹³⁵

Görüldüğü gibi Ebu'l-Berekat en-Nesefî, Moğol istilasından sonra ictimai, iktisadi ve ilmi hayatı tamamen söndürülen, bu istila öncesi büyük bir ilim ve medeniyet merkezi olan bu muhitte yetişen alimlerden biridir.¹³⁶

2.1.2- HAYATI

2.1.2.1- Doğumu ve Memleketi

Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, bugün Özbekistan'da bulunan Soğd bölgesindeki Nesef'te dünyaya gelmiştir. Şehir Kaşka-Derya vadisinde bulunmaktadır. Vadide akan Keşk Ruz suyu güneyde, Semerkand suyu ile Zarefşan'a paralel olarak akar ve sonra Amu Derya'ya döner. Fakat buraya kavuşmadan çölde kumlar arasında kaybolur. Bölgenin tek akarsuyu budur.¹³⁷

Son derece müstahkem bir kalesi, etrafında dört büyük kapısı olan surları bulunuyordu. Nesef şehri, nehrin iki tarafında bahçeleri ve gezinti yerleri ile çok güzel bir şehir olup Cengiz Han'dan itibaren Moğollar tarafından yazlık karargah olarak seçilmiştir. Çağatay hanlarından Kebek (1318-1326) ve Kazan Han (öl. 1347 M.) tarafından burada saraylar yaptırılmış ve hem şehre, hemde bölgeye "Saray" anlamında olmak üzere "Karşı" denilmiştir. Halen bu adla bilinmektedir.¹³⁸

¹³³ Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", İA. X, 409.

¹³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 1983, 4. Baskı, s. 291-292.

¹³⁵ Çetiner, *a.g.e.*, s. 28.

¹³⁶ Çetiner, *a.g.e.*, s. 28.

¹³⁷ Çetiner, *a.g.e.*, s. 28.

¹³⁸ Çetiner, *a.g.e.*, s. 29.

Önceleri yakınında bulunan Keş, Nesef'ten daha büyük iken sonraları Nesef onu gölgede bırakmıştır. 1920 yıllarında Buhara hanlığının ikinci büyük şehri olup yaklaşık 60-70.000 nüfuslu bir şehir idi.¹³⁹

Ebu'l-Berekat'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak (642/1244-45) yıllarında vefat etmiş olan Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Abdu's-Settar el-Kerderi'den ders okuduğuna göre doğumunun bundan önce ve nisbet edildiği yer olan Nesef'te H. VII. Asrın ilk çeyreğinde olmalıdır.¹⁴⁰

2.1.2.2- Yetiştirilmesi, Hocaları, İlmi Şahsiyeti ve Talebeleri

Ebu'l-Berekât en-Nesefî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Abdu's-Settar el-Kerderi, Hamiduddin ed-Darir Ali ibn Muhammed er-Ramitini el-Buhari (öl.666/1267-68) ve Bedruddin Haher-Zade diye meşhur olan Bedruddin Muhammed b. Mahmud b. Abdulkerim el-Kerderî (öl. 651/1253)'den ders almıştır. İmam Muhammed'in ez-Ziyadat'ını Ahmed b. Muhammed el-Attabî'den okuyarak ondan rivâyet etmiştir.¹⁴¹

Ebu'l-Berekat daha ziyade fıkıh sahası ile meşgul olmuştur. Fıkıhta hocaları Bedruddin Haher-Zade ve Hamiduddin ed-Darir'dir.¹⁴²

Tahsilini bitirdikten sonra Ebu'l-Berekat müderrisliğe başlamış ve Kirman'daki el-Kutbiyye es-Sultaniyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Kenzu'd-Dekaik şarihlerinden el-Kirmanî'nin zikrettiğine göre Mecmeu'l-Bahreyn müellifi Muzafferuddin Ahmed ibn Ali es-Saatî, Ebu'l-Berekât'ın Kenzu'd-Dekaik'ini bizzat müellifinden Kirman'da, adı geçen medresede okumuştur.

Buna göre Ebu'l-Berekât'ın, müderrisliği sırasında kendi eserlerini okuttuğunu ve belki de medreselere ders kitabı olmak üzere bazı eserler telif ettiğini söyleyebiliriz ki eserlerinden Kenzu'-Dekaik'in 683/1284, Kitabu'l-Kafi'nin de 689/1290 yıllarında Kirman'daki medreselerde okutulmuş olduğu bilinmektedir.¹⁴³

Meşhur talebeleri; Mecmeu'l-Bahreyn müellifi Muzafferuddin b. es-Saatî (öl. 694/1294-95) ve el-Hidaye şarihlerinden biri olan Hüsamuddin el-Hüseyn b. Ali b. Haccac es-Siğnakî (öl. 714/1314-15) dir.¹⁴⁴

Bazı seyahatler yapmışsa da çoğu hakkında bilgimiz yoktur. Sadece Bağdat'a olan seyahati bilinmektedir. Fakat buraya gidiş tarihi de ihtilafli olup el-Fevaidu'l-Behiyye'de

¹³⁹ Çetiner, a.g.e., s. 2.

¹⁴⁰ Çetiner, a.g.e., s. 29.

¹⁴¹ Ez-Zehabi, a.g.e., I, 304; Çetiner, a.g.e., s. 31.

¹⁴² Çetiner, a.g.e., s. 31.

¹⁴³ Çetiner, a.g.e., s. 31.

onun 700-701/1300-1301 yılında Bağdat'a geldiği ve burada el Hidaye'yi şerhettiği kaydedilmektedir. Vefatının Bağdat'tan dönüşünde olmasına bakılarak buraya olan seyahatinin 710/1310 yılında olduğunu söyleyenlerin görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir.¹⁴⁵

Ebu'l-Berekat, Nesef'te yetişen bir çok alim arasında mümtaz bir mevkiye sahip olup Fıkıh, Usulu Fıkıh, Kelâm, Hadis ve Tefsir sahalarında temayüz etmişti. Yazdığı eserler yanında müderrislik yapmak suretiyle bir çok talebe yetiştirmiş; her yönüyle velud bir alimdi. Te'lif ettiği eserler genel bir kabule mazhar olmuş, medreselerde asırlar boyu okutulmuş, kendi şerhlerine ilave olarak, sonra gelen alimlerce de şerhleri, haşiyeleri ve muhtasarları yapılmıştır.¹⁴⁶

2.1.2.3- Vefatı

Nesefi'nin 710/1310' da Bağdat'a gittiği bilinmektedir. İşte bu seyahatten dönerken yolda İzec'te 710 yılının Rebiu'l Evvel ayında (Ağustos 1310) vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹⁴⁷

2.1.2.4- Eseleri

Nesefi, Türk İslâm dünyasında şöhretli ve velud bir alim olarak tanınır. Yine Türk İslâm dünyasında bir Hanefi fakih olarak tanınır ve şöhret kazanmıştır.¹⁴⁸ Biz burada onun eserlerini liste halinde vereceğiz.¹⁴⁹

- 1-Faide Muhimme li- Def'i Nazile Mulimme.
- 2-Fedâilu'l-A'mal.
- 3-El-Kafi.
- 4-El-Vafi fi'l-Füru.
- 5-Kenzu'd-Dekâik.
- 6-el-Künye fi'l-Fikh.
- 7-el-Le'ali'l-Fahira.
- 8-el-Menafi.
- 9-Menâru'l-Envâr.
- 10-Miyaru'n-Nazar.

¹⁴⁴ Çetiner, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁴⁵ Çetiner, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁴⁶ Çetiner, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁴⁷ Çetiner, *a.g.e.*, s. 32; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 315.

¹⁴⁸ Eroğlu, Ali, "Şiirle İstîşad ve İstîşad Açısından Medarik", AÜİF Dergisi, s: 11, Erzurum 1993, s. 330-331.

- 11-el-Münevvir.
- 12-el-Musaffa.
- 13-el-Mustasfa.
- 14-el-Mustavfa.
- 15-Şerhu'l-Hidaye.
- 16-Şerhu'-Kasidet'il-Lamiyye fi't-Tevhid.
- 17-Şerhu'l-Muntahab fi Usuli'l-Mezheb.
- 18-Umdetu'l-Akâid.
- 19-el-Vafi Şerhu Muhtasari'l-Munteha.
- 20-Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil.¹⁵⁰

2.2- HADİS AÇISINDAN MEDARİK TEFSİRİ

2.2.1- Medârik Tefsirine Genel Bir Bakış

Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzil* adlı tefsiri bazı özellikleri ile temayüz etmiş, İslâm aleminde tutunmuş ve benimsenmiştir.¹⁵¹

Hakikaten Nesefî'nin bu tefsiri te'vilata dair orta halli bir kitap, irab ve kıraat vehiclerini içine alan, bedii ve işaret ilimlerinin inceliklerini ihtiva eden, dirâyet ve rivâyet metodlarını insicamlı bir şekilde toplayan, muhtasar, muhtasar olduğu kadar da pek çok ilim ve sanat inceliklerini havi bir tefsirdir. Tefsir oldukça akıcı ve kolay bir üslupla yazılmış, bu sebepten dolayıdır ki, üzerine fazlaca haşiye ve talikler yapılmamıştır.¹⁵²

Bu tefsir İslâm aleminde bilhassa hanefi mensupları arasında tutunmuştur.

2.2.1.1-Yazılış Gayesi

Nesefî'nin tefsirinin yazılış gayesi hakkında onun; "Ehlu's-Sünne ve'l-Cemaat'ın sözleriyle süslenecek, bidat ve delalet ehlinin batıl görüşlerinden hali olacak" ifadesi bize bir fikir vermektedir. Nesefî'nin yaşadığı o dönemde en meşhur tefsir Zemahşerî'nin tefsiridir. Ama bu tefsir, Mu'tezile mezhebini teyid eden tevilleri ihtiva etmektedir ve Ehlu's-Sünne akâidini aksettirecek tefsirlere ihtiyaç vardır. İşte Nesefî'nin tefsiri bu gayeye mutaf oarak telif edilmiştir diyebiliriz.

Gerçi bu ihtiyaca cevap vermek üzere el-Kadî el-Beydavî tarafından *Envâru't-Tenzil* adlı bir tefsir te'lif edilmişse de, bu alim Eş'ari olduğundan tefsirinde, Mutezile'ye

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bkz., Çetiner, *a.g.e.*, s. 36-39.

¹⁵⁰ Çetiner, *a.g.e.*, s. 36-39; Eroğlu, *a.g.m.*, s.330-331; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 314-317.

¹⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 317.

cevaplarında kendi mezhebini teyid eder bir görüş sergilemiştir. Bundan ötürü Maturidî mezhebinin görüşlerini aksettirecek bir tefsire ihtiyacı ortaya koymuştur. Gerçi Maturidî'nin görüşlerini aksettiren *Te'vilâtu'l-Kur'ân* varsa da, Moğol istilası sırasında eserin nüshalarının imha edilmiş olması ve alimlerin öldürülmesi yine bu tefsirin yazılış nedenlerindedir.

Yine Zemahşerî'nin tefsirinin dışındaki tefsirler, ya usandıracak kadar uzun, yahutta anlaşılması güç olacak kadar kısa idi. Onun için orta halli, usandırmayacak kadar hacime sahip ve anlaşılmayacak kadar da kısa olmayan bir tefsire ihtiyaç vardı. *Medârik*, bu ihtiyacı gidermek için yazılmıştır.

Bunların dışında, bölge halkının bu meyanda bir isteği olmuş olabilir. Çünkü Neseî, tefsirinin başında buna yakın bir istekten bahsetmiştir.

Bu görüşlerden yola çıkarak eserin yazılış gayesini şu maddelerde toplayabiliriz:

1-Eserin başında ismini belirtmediği bir zatın isteği, kanaatimize göre halkın da isteği üzerine yazılmış olması.

2-Diğer tefsirlerin, ya çok uzun, ya da anlaşılması zor olacak kadar kısa olması.

3- Bidat ve delalet ehlinin görüşlerini delillerle çürütmek.

4- Mutezile, Kerramiyye, Cehmiyye ve Havaric, gibi fırkaların görüşlerini, Kur'ân'dan deliller getirerek cevaplandırmak.

5- Maturidî mezhebini bunlara karşı savunmak.

2.2.1.2-Yazmaları

Neseî'nin bu tefsiri İslâm aleminde çok tutulmuş, devamlı istinsah edilerek İslâm alemine yayılmıştır. Bu sebepten günümüzde bir çok kütüphanede yazma nüshaları bulunmaktadır. Özellikle İstanbul kütüphanelerinde eserin tam ve eksik olarak bir çok nüshası bulunmaktadır. Bunlardan Nuru Osmaniye kütüphanesindeki yazmaları temiz ve iyi muhafaza edilmiştir. Ancak müellif hattı ile yazılmış bir nüshaya ulaşamamıştır.¹⁵³

Eserin en eski tarihli yazmalarından başlanılarak şöyle sıralayabiliriz:

Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin Paşa bölümünde 38 numarada kayıtlı olan nüsha.

Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin Paşa bölümünde 37 numarada kayıtlı eserin birinci cildini ihtiva eden nüsha.

¹⁵² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 317.

¹⁵³ Çetiner, *a.g.e.*, s. 44.

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali paşa bölümünde, 163 numarada kayıtlı nüsha.

Şehid Ali Paşa bölümü 164 nolu numarada kayıtlı nüsha.

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümü 136 numarada kayıtlı olan nüsha.

Yine aynı kütüphane aynı bölümün 137 noluda kayıtlı nüsha.

Nuru Osmaniye Kütüphanesi 456 numarada kayıtlı olan nüsha.¹⁵⁴

Eser ayrıca şu kütüphanelerde bulunmaktadır:

1-Süleymaniye Kütüphanesi:

Esad Efendi, 159.

Fatih, 461-463 (üç cild halinde).

Fatih, 464-465 (iki cild halinde).

Giresun, 5/1-2 (iki cild halinde).

Hacı Beşir Ağa, 55.

Hacı Mahmud Efendi, 80.

Ayasofya, K. 283 (birinci cild).

Ayasofya, O. 280-281 (iki cild).

Ayasofya, O. 284 (birinci cild).

Karaçelebi Zade, 18 (birinci cild).

Laleli, 228-229 (iki cild).

Yozgat, 89.

Süleymaniye, 134-135.

Süleymaniye, 138 (birinci cild).

Yeni Cami, 94.

2-İstanbul Nuru Osmaniye kütüphanesi, 457-458.

3-İstanbul Millet Kütüphanesi, Reşd, 111.

4-İstanbul Topkapı Sarayı, III. Ahmed Kütüphanesi, 1999-2000 (iki cild).

5- İstanbul Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 94-95.¹⁵⁵

6- İstanbul Körprülü Kütüphanesi, 138-139.

7-İstanbul Ragıp Paşa Kütüphanesi, 228-229.

8-Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, 28/1-2.

9-British Museum, 68/9.

10-Indiana Office, 95/6.

¹⁵⁴ Çetiner, a.g.e., s. 44-49.

11-Meşhed, III. 66, 209.

12-Peşaver, 84/6.

13- Rampur, 1, 41,203: II.14, 257.

14- Kahire, 1, 209, 1, 61.¹⁵⁶

2.2.1.3- Baskıları

Bu eser bir çok yerde defalarca basılmıştır. Ancak yapılan araştırmalarda şimdiye kadar tahkikli ve karşılaştırmalı bir baskısına rastlanmamıştır. Eserin baskıları:

İstanbul, 1317-1319.

Mısır, 1287, 1300, 1304, 1318, 1321 ve 1326.

Bombay, 1278, 1279, 1287, 1299.

Delhi, 1278.¹⁵⁷

2.2.1.4- Haşiyeleri

1-Abdu'l-Ahad b. İshak el-Kandeharî, *et-Tefsiru'l-Nuzul li Muğlakati Medarikü't-Tenzil*. Eser Lahore'da 1904'de basılmıştır.

2-İlahdad Ğanpuri, (öl. 923/1517).

3-Muhammed Abdu'l-Hakk el-Hindi, *el-İklil ala Medâriki't-Tenzil*.

4-Şeyh Abdu'l Hakim el Efgani.

5-Mustafa Muhammed el-Hadidi et-Tayr, *Tavdihu'n-Neseфі*.

2.2.1.5- Muhtasarlari

1-eş-Şeyh Zeynuddin Ebu Muhammed Abdu'r-Rahman b. Ebi Bekr el-Ayni (öl. 893/1488).

2-Burhanuddin Muhammed b. Muhammed en-Neseфі (öl. 687/1288).

3-Ahmed ibn Abeyk el-İmadi (öl. 893/1488).

4-Ebu Abdullah Sıddık b. Ömer el-Herevi el-Maturidi.¹⁵⁸

2.2.1.6- Ait olduğu Tefsir Gurubu

Eserin ait olduğu tefsir gurubuna geçmeden önce rivâyet ve dirâyet tefsirleri hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

1- Rivâyet Tefsiri

¹⁵⁵ Çetiner, *a.g.e.*, s. 44-49.

¹⁵⁶ Çetiner, *a.g.e.*, s. 44-49.

¹⁵⁷ Çetiner, *a.g.e.*, s. 44-49.

¹⁵⁸ Çetiner, *a.g.e.*, s. 44-49.

Bu tefsir çeşidine “me’sur” veya “menkul” adı da verilir. Bu nevi tefsir, Kur’ân’ın Kur’ân ile, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in sünnetiyle tefsirini veya sahabenin âyetler hakkında, Allah’ın muradını beyan etmeye matuf nakillerini ihtiva eder. Bu konuda tabiilerden gelen sözleri alimlerin bazısı, rivâyet tefsiri içerisine sokmuş, bazısı ise bundan kaçınmıştır.¹⁵⁹

Bunun içindir ki, selefin önde gelen imamları, özgün bir düşünce ve özgür bir yaklaşımla Kur’ân’ı tefsir etmeyi doğru bulmuyorlardı. Onlara göre Kur’ân’ın en doğru ve başarılı tefsir yöntemi nakle bağlı kalınarak yapılan tefsiridir. Nakle dayanmayan tefsirler ya “keyfi” ve “aklidir”, ya da “zan” ve “tahmin” den ibarettir ki, bu da ilim değildir. Dolayısıyla bir şeyin ilim olarak nitelendirilebilmesi, o şeyin isnad zinciri yoluyla gerçek ilim ehli olan ilk ravisine ulaştırılmış, kulaktan kulağa sahih olarak nakledilen rivâyet olması şarttır. Ancak bu şekilde yakine ulaşmak mümkündür.¹⁶⁰

2- Dirâyet Tefsiri

Bu tefsir türüne “rey” ve “ma’kul” tefsir de denilir. Sadece rivâyetlere münhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din, mezhep ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir.¹⁶¹

Dirâyet tefsiri bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bilinen şu ki, Kur’ân’ın ilk muhatabları oldukça sade bir hayat yaşıyordu. Onların yaşayışları Kur’ân’ın ana prensipleri devam edip gittiği için, o dönemde Kur’ân’ın anlaşılması konusunda pek problem çıkmıyordu. Eğer müslümanlar bir mesele ile karşılaşarlarsa, Hz. Peygamber (s.a.s)’e baş vurup o meseleyi çözüme kavuşturuyorlardı. Fakat bir taraftan İslâm coğrafyasının genişlemesi neticesi yeni hadiselerin, felsefi fikirlerin ve mezheplerin ortaya çıkması, diğer tarafta nübüvvet asrından uzaklaştıkça müslümanların bilgi ve kültürlerinin zayıflaması, hem daha önce üzerinde durulmayan nassların, hem de açıklamış olmakla birlikte yeniden ele alınması gereken âyetlerin tefsirini zorunlu hale getirmişti. İşte böyle hassas bir dönemde söz konusu edilen tefsirin, rivâyet kaynakları yanında ictihada da yer vermesi icap ediyordu.¹⁶² Böylece bu doğal süreç içerisinde dirâyet tefsiri ve kaynakları da çıkmış oldu.

Nesefî’nin tefsiri bir dirâyet tefsiri olmakla beraber, onda rivâyet metoduna da geniş bir yer verildiği görülmektedir. Özellikle ibni Abbas’ın açıklamalarına çokça yer verilmiştir.

¹⁵⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 131.

¹⁶⁰ Demirci, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁶¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 236.

¹⁶² Demirci, *a.g.e.*, s. 256.

Diğer müfessir, sahabe, tabiin ve tebei tabiinlerden nakiller yapmıştır. Ama onun tefsirdeki en mühim kaynağı Keşşaf tefsiridir.¹⁶³

Nesefî'nin Keşşaf'tan yaptığı nakillerde, ondaki itizali görüşleri ayıklamıştır.

2.2.1.7- Diğer Bazı Tefsirler Arasındaki Yeri

Medârik tefsiri, dirâyet ve rivâyet metodlarını insicamlı bir şekilde toplayan, muhtasar ve muhtasar olduğu kadar da pek çok ilim ve sanat inceliklerini havi bir tefsirdir.¹⁶⁴

Bu tefsir müellifinin Hanefî mezhebine mensub olması ve tefsirinde batıl mezheblere karşı kendi mezhebini teyid eder olması, bilhassa Hanefî mezhebi mensupları arasında tutulmuştur. Yaşadığı bölgede kendinden önce bir çok şöhretli tefsirler bulunmasına rağmen bu tefsir onlar arasında değerini koruyabilmiştir.

Yine bu tefsirin VII. asırda İslâmî ilimler alanında önemli bir yeri olup, fıkıh, kelim, kıraât, dil ve belağat yönleriyle son derece cami ve faydalı bir eserdir.

Maturidî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerini, Kur'ân'dan dayanaklarını muhtasar ve faydalı bir şekilde takdim eder. Ayrıca Kur'ân'daki belağat ve nüktelere veciz bir şekilde temas eden son derece cami bir tefsirdir.¹⁶⁵

2.2.2- Hadis Açısından Medarik Tefsiri

2.2.2.1- Metodu

Nesefî'nin metodundan bahsederken, konumuz itibariyle haliyle ağırlıklı olarak O'nun hadisleri kullanmadaki metodu ele alınacaktır. Bunun yanında çalışmış olduğumuz eserin bir tefsir kitabı olduğunu da göz önüne alarak, bazen genel metodlarına da değineceğiz.

Bilindiği üzere *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* bazı özellikleriyle temayüz etmiş, İslâm aleminde çokça tutulmuş, benimsenmiş ve okutulmuş, halen okutulmakta olan bir tefsirdir. Eserin giriş kısmında müfessir, eserindeki genel metodunun ne olacağını şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu kitap irab ve kıraat vecihlerini toplayacak, bedi ve işaret ilimlerini ihtiva edecek , Ehlu's-Sünne ve'l Cemaatin sözlerini alacak, bid'at ve delalet ehlinin batıl görüşle-

¹⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 318.

¹⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 317.

¹⁶⁵ Çetiner, *a.g.e.*, s. 164.

rinden hali olacak, ne usandıracak kadar uzun, ne de anlamını ihlal edecek kadar kısa olacaktır.¹⁶⁶

Bu tefsir dirâyet ve rivâyet metodlarını insicamlı bir şekilde toplayan, muhtasar, muhtasar olduğu kadar da pek çok ilim ve sanat inceliklerini havi bir tefsirdir.¹⁶⁷

Daha önce bahsedildiği üzere, Neseî'nin tefsiri bir dirâyet tefsiri olmakla beraber, onda rivâyet metodunada geniş bir yer verildiği görülmektedir. Bilhassa ibn Abbas'ın açıklamalarına çokça yer vermiştir. Ayrıca tabiin ve etbau't-tabiilerden de nakil yapmıştır.

Yine Neseî'de dikkat çeken rivâyetlerden biri de şiiirdir. Kur'ân tefsirinde şiiirle istişhad konusu önemlidir. Çünkü Kur'ân Arapça olarak nazil olmuştur. Arap dilinin üslup ve özelliklerini taşımaktadır. Şiiirle istişhad konusunda Neseî istişhad ettiği şiiirlerin şairlerini belirtmemiştir. Kanaatimize göre eserini kısa tutmak gayesiyle hadislerde ravi belirtmediği gibi şiiirlerde de şair belirtmemiştir.¹⁶⁸

Ayrıca Neseî'de göze çarpan diğer bir husus da, eserine darb-ı meseller ve güzel sözleri de alarak rivâyetlerde bulunmasıdır.

Hakikaten Neseî'nin bu tefsiri incelendiğinde bu metodları takip ettiği görülmüştür. Ancak eserine rivâyet tefsirlerindeki kadar olmasa da, çokça hadis almasına rağmen metodunun ne olacağından bahsederken hadisler hakkında her hangi bir şey söylememiştir. Eser incelendiğinde hadisleri ne şekilde kullandığı veya genel bir ifadeyle hadisle alakalı metodunun şu şekilde olduğu söylenebilir:

1- Medariku't-Tenzil tamamıyla incelendiğinde hadise, dirâyet olmasına rağmen azımsanamayacak kadar yer ve önem vermiştir. Mesela, Fatihatu'l-Kitap deyip fatiha hakkında ; فاتحة الكتاب لمن... فاتحة الكتاب كنر... ;

Yine Fatiha sûresi ile alakalı olmak üzere, biri Ebu Hureyre (r.a.)'den uzun bir hadis ve üç kısa hadis-i şerif zikretmiştir. Misalleri çoğaltmak mümkündür.

2- Hadis kritiğine girmemiş, hadislerin sıhhat derecesi hakkında değerlendirmeler yapmamıştır. Ancak hadis-i şeriflerle âyetten mana çıkarıp, görüşlerinin delili olduğunu belirtmiştir.

¹⁶⁶ Neseî, *Medârik*, I, 3.

¹⁶⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 317.

¹⁶⁸ Eroğlu, *a.g.m.*, s. 12.

¹⁶⁹ Neseî, *Medârik*, I, 5.

Fatiha'nın sonundaki 'amin' ifadesinin Kur'ândan olmayıp, sûrenin sonunda söylenen sonuç ifadesi olduğunu belirtmesi gibi.¹⁷⁰

Müfessir, çok yerde hadislerin bütününe değil de, tefsir ettiği âyetle veya tercih ettiği te'vil ile ilgili olan kısmını eserine dercetmiştir. Buna misal olarak, Bakara sûresinin 48. âyetindeki; "Ondan bir şefaata kabul edilmeyecektir." ifadesinin zahirine dayanarak Mu'tezilenin şefaata inkarına karşı Hz. Peygamber'in bir hadisini delil getiren Ebu'l-Berekât, bu âyetin tefsirinde;

"Bu âyetle (bu âyete dayanarak) Mu'tezilenin asilere şefaata inkarı (nefyetmesi) kabul edilemez. Zira burada kafirlere şefaata nefyedilmiştir."¹⁷¹ dedikten sonra bu konudaki yorumunu desteklemek maksadıyla Hz. Peygamberin;

¹⁷² شفاعتى لأهل الكبائر من أمتى من كذب بها لم ينلها ¹⁷³ hadîsini serdeder.

4- Gerek gördüğü yerlerde hadisın merfu olduğuna işaret etmiştir. Ancak böyle yaptığı son derece azdır. Fakat mutlak (kayıtsız) olarak فى الحديث ifadesiyle verdiği hadislerin merfu hadisler olduğu anlaşılmaktadır.

Buna misal olarak; Bakara 79. فويل للذين يكتبون الكتاب âyetindeki فويل kelimesini فى الحديث: ويل واد فى جهنم ifadesiyle hadisın metni verilir.¹⁷⁴ Bu hadis merfu hadis olup Tirmizî bunu Kitabu't-Tefsir, sûre 21, bab 1'de zikreder. Yine Ahmed b. Hanbel, *Müsned*inde bu hadisi zikreder. Görüldüğü gibi burada hadisın ravisi ve senedi verilmediği gibi merfu yada mevkuf olduğuna da işaret edilmez.

İkinci bir misal olarak ta; Bakara sûresindeki 182. âyetinde geçen كتب عليكم الصيام ifadesinin açıklamalarıyla ilgili olarak verdiği hadîsi aynı tarzda serdetmesi verilebilir; ما جاء فى الحديث من صام رمضان إيماناً واحتساباً ¹⁷⁵

Burada zikredilen hadis-i şerif de merfu hadis olup, Buharî, İman, Bab, 28; Müslim, Siyam, 203 nolu hadis; Ebû Dâvûd, Ramazan, Bab, 1; Tirmizî, Savm, Bab 1; Nesâî, Siyam, Bab, 39'da merfu olarak yer almıştır.

¹⁷⁰ Neseffî, *Medârik*, I, 11.

¹⁷¹ Neseffî, *Medârik*, I, 51.

¹⁷² *Ebû Dâvûd*, *Sünne*, 23; *Tirmizî*, *Kıyâme*, 11; *İbn Mâce*, *Zühed*, 37.

¹⁷³ Neseffî, *Medârik*, I, 51.

¹⁷⁴ Neseffî, *Medârik*, I, 64.

¹⁷⁵ Neseffî, *Medârik*, I, 104.

5- Neseffî'nin, hadislerin rivâyetinde standart bir usûl takib etmediği görülüyor. Ama anlaşılan şu ki, genelde hadislerin isnadını almamıştır. Zaman zaman ilk ravilerini zikretmiş, çoğu kere bunu da yapmamıştır. İlk ravilerini zikrettiğine dair misal olarak Bakara, 23 ... بسورة من مثله... âyetiyle ilgili olarak serdettiği şu hadîsi verebiliriz:

Burada görüldüğü üzere yalnız sahâbî ravi Enes'in ismi zikredilmiştir.¹⁷⁶

İlk ravinin zikredildiği başka bir misalde, Bakara Sûresi 30-40. âyetlerin tefsirinde, aşağıdaki şekilde ilk raviler İbn Mes'ud ve İbn Abbâs'ın isimlerini vermekle yetinmiştir.¹⁷⁷

وعن ابن مسعود رضى الله عنه: إن أحب الكلام إلى الله تعالى...

وعن ابن عباس رضى الله عنهما: قال يا رب خلقنى بيدك؟

İsnadını almadığı hadislerin sayısı pek çoktur. Örnek olması açısından bir iki misal ile yetineceğiz.

Ali İmran 90. “İman ettikten sonra kafir olanlar ve küfürleri artanlar.” mealindeki âyetin, nüzul sebebini zikrederken, “Yahudiler hakkında nazil olmuştur.”, “Veya dinden dönüp te Mekkeye iltihak edenler hakkında nazil olmuştur.” diyerek her iki rivâyetin de kimden geldiğini tasrih etmemiştir.¹⁷⁸

Ali İmran 135. ولم يصروا على ما فعلوا وهم يعلمون... âyeti ile ilgili olarak şerhinde serdettiği hadîsin senedine hiç yer vermemiş; وروى lafzı ile yetinmiştir.¹⁷⁹

6- Neseffî'nin, hadisleri bir muhaddis titizlik ve özeni ile rivâyete dikkat etmediği, bazan muhtelif rivâyetlerin lafızlarını karışık olarak verdiği, yahut hadisleri mana olarak rivâyet ettiği de görülmektedir.

7- Bazan bir âyetin tefsirinde muhtelif tevcihler rivâyet edilmişse bunları aynı şekilde eserine toplayan müfessir, bunlar arasında zaman zaman tercihler yapmış ve hadise istinad ettirdiklerini tercihe özen göstermiştir.

¹⁷⁶ Neseffî, *Medârik*, I, 34.

¹⁷⁷ Neseffî, *Medârik*, I, 48.

¹⁷⁸ Neseffî, *Medârik*, I, 188.

¹⁷⁹ Neseffî, *Medârik*, I, 204.

Ali İmran 102. ... âyetinde, ‘Allah’tan hakkıyla korkma’nın nasıl olacağına dair, وهو القيام بالواجب والإجتناح عن المحارم diyerek önce kendi görüşünü açıklar, ardından aşağıdaki rivâyetleri serdeder:¹⁸⁰

وعن عبد الله: هو أن يطاع فلا يعصى ، ويشكر فلا يكفر ، ويذكر فلا ينسى.

قيل: لا يتق الله عبد حق تقاته حتى يخزن لسانه.

Yine buna benzer bir misal de;

Bakara 45. “Ey iman edenler sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin “ âyetini açıklarken Neseî, sabır ve namaz hakkında görüşler serdettikten sonra, sırasıyla aşağıdaki rivâyetleri zikreder:

وكان رسول الله ﷺ إذا حز به أمر فزع إلى الصلوة.

وعن ابن عباس رضى الله عنهما أنه نعى إليه أخوه قثم وهو فى سفر فاسترجع وصلى ركعتين

ثم قال: واستعينوا بالصبر والصلوة.

وقيل: الصبر الصوم لأنه حبس عن المفطرات.

وقيل: الصلوة الدعاء أى استعينوا على البلى بالصبر والإلتجاء إلى الدعاء

والإبتهاال إلى الله فى دفعه.

Bu misalden şunu anlıyoruz; Neseî, tefsirinde konuyla ilgili rivâyetleri bir araya getirmeye çalışmıştır. Ancak bunu yaparken, âyetlerdeki bazı lafızları açıklamalar sadedinde verdiği haberleri herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Muhtemelen, ilk sırada serdettiği rivâyet Hz. Peygamber’e ait yani, merfu haber, ikinci sıradaki haber ise sahabeden İbn Abbas (r.a)’dan, üçüncü olarak (kîle lafzı ile) verdiği ise kendince zayıf kabul ettiği rivâyettir.¹⁸¹

8- Kavî sünnetin yanında fiilî sünnete de eserinde yer vermiş; Hz.Peygamber (s.a.s)’in fiilini âyetlerin açıklamasında delil olarak, yeri geldikçe kullanmıştır.

Mesela, Bakara 144. “Ey muhammed biz senin yüzünün göğe doğru çevrildiğini, yücelerden haber beklediğini görüyoruz.” âyetini “Senin yüzünün ve bakışlarının göğe

¹⁸⁰ Neseî, *Medârik*, I, 194.

¹⁸¹ Neseî, *Medârik*, I, 50.

çevrilmesi ve nazar etmen” şeklinde açıkladıktan sonra aşağıdaki fiilî hadîsi, senedini vermeksizin zikretmiştir.¹⁸²

وكان رسول الله ﷺ يتوقع من ربه أن يحوله إلى الكعبة موافقة لإبراهيم ومخالفة لليهود ولأنها أدعى للعرب إلى الإيمان لأنها مخفرتهم ومزاهم ومطافهم.

Nisa sûresi 75. “Bize tarafından sahip gönder, bize tarafından bir yardımcı yolla” âyetini açıkladıktan sonra Hz. Peygamber’in şu fiilini delil getirir:¹⁸³

ولما خرج محمد ﷺ استعمل عتاب بن اسيد فأرأوا منه الولاية والنصرة كما أرادوا.

Kavlî sünneti verirken bizzat Hz. Peygamber’in kavli olduğunu belirttiği de olmuştur. Mesela, Nisa, 22. “Sağlam bir teminat almış olduğunuz halde onu nasıl geri alırsınız.” âyetini açıklarken, âyetli âyetle tefsir ederek önce Bakara, 229. “Bundan sonrası ya iyilikle tutmak, yada güzellikle salıvermektir.” âyetini getirir, daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)’in aşağıdaki hadîsini sevkeder.¹⁸⁴

أو قول النبي ﷺ استوصوا بالنساء خيرا فإنهن عوان في أيديكم أخذتموهن بامانة الله واستحلتم فروجهن بكلمة الله.

Bu ve buna benzer zikretmediğimiz bir çok misallerden şunu anlıyoruz ki Neseî, metod olarak bir âyeti açıklarken, bazen başka bir âyetle açıkladıktan sonra kendi derecelendirmesine göre âyet, Peygamber (s.a.s)’in kavli fiilî sünnetini, ardından sahabe ve meçhul sıgayla gelen rivâyetleri veriyor.

9- Neseînin metodunda dikkatimizi çeken bir husus da, hadisleri bazen kendi tevcih ve açıklamalarına delil olarak serdederken, bazen de kendisi hiç bir açıklama yapmaksızın direkt hadisi veya hadisleri âyetin tefsiri olarak vermesidir. Mesela:

Bakara sûresi 115. “Doğu da, batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yönü orasıdır. Doğrusu Allah her şeyi bilir” âyetinin tefsirinde, kendi izahından sonra şu rivâyeti nakleler:

“İbn Ömer (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre bu âyet, yolcunun binek üzerinde iken namazı nasıl kılacağı hakkında nazil olmuştur. Yolcunun bineği nereye yönelirse yönelsin namazı sahih olur.”¹⁸⁵ Ardından ‘kîle’ sigası ile; “Denildi ki, bir topluluk kibleyi tayin edemediği için, farklı yönere namaz kıldılar. Sabah olunca hatalarını anladılar ve bunda

¹⁸² Neseî, *Medârik*, I, 89.

¹⁸³ Neseî, *Medârik*, I, 266.

¹⁸⁴ Neseî, *Medârik*, I, 243.

¹⁸⁵ Neseî, *Medârik*, I, 77.

mazur görüldüler”¹⁸⁶ rivâyetini serdeder. Son olarak da, yine ‘kîle’ sigası ile; “Ne zaman ki, dua ve zikir için yönelirse”¹⁸⁷ şeklindeki görüşü naklederek âyetle ilgili tefsirini noktalar.

Nesefî, yine Nisa 17. “Allah’ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip te, sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir.” Âyetinde bahsedilen kötülüğün, sefihlerin bilmeden yapmış olduğu kötülüklerdir, diye ifade ettikten sonra, sırasıyla aşağıdaki rivâyetleri serdeder, her hangi bir açıklama ve yorumda bulunmaz. Bunu yaparken rivâyetin birisinde sadece sahabî ravi Mücahid’i zikreder. Fakat (kîle) lafzıyla verdiği rivâyetlerin kimden olduğuna dair herhangi bir bilgi vermez.¹⁸⁸

وعن مجاهد: من عصى الله فهو جاهل حتى ينزع عن جهالته.

وقيل: جهالته إختياره الذة الفانية على الباقية.

قيل: لم يجهل انه ذنب ولكنه جهل كنه عقوبته.

10- Birkaç uydurma ve zayıf hadis haricinde, uydurma ve zayıf hadislere yer vermemiştir. İncelemeye çalıştığımız eserin birinci cildinde verilen çoğunluğu ya aynen veya değişik lafızlarla sahih hadis mecmualarında geçen hadislerdir. Zayıf diye addettiğimiz hadislerin çoğu bazı sûre veya âyetlerin faziletleriyle alakalıdır.

Uydurma hadislere, Lokman sûresi 6. âyetinde, ‘İnsanlardan bazılarının Allah’ın yolundan saptırmak için ‘lehve’l-hadis’i satın aldıkları’ ifadesinin tefsirinde, burada geçen “lehve’l-hadis’in ne olduğu ile ilgili zikrettiği muhtelif ihtimallerden sonra, bunun “çirkin söz” olduğunu teyid etmek üzere naklettiği¹⁸⁹ şu hadîs örnek verilebilir:

الحديث فى المسجد يأكل الحسنات كما تأكل البهيمة الحشيش.

(Mescidde konuşmak, hayvanların kuru otları yediği gibi, iyilikleri yer bitirir).¹⁹⁰

Kanaatimizce Nesefî bu hadîsleri, sahihliklerini araştırmaksızın, tefsirinin öncelikli kaynağı olan Keşşaf’tan almıştır.

¹⁸⁶ Nesefî, *Medârik*, I, 77.

¹⁸⁷ Nesefî, *Medârik*, I, 77.

¹⁸⁸ Nesefî, *Medârik*, I, 241.

¹⁸⁹ Nesefî, *Medârik*, II, 316.

¹⁹⁰ Ali el-Karî, *el-Esraru ’l-Merfua fi ’l-Ahbari ’l-Mevdua*, Beyrüt 1971, s. 86.

2.2.2.1.1- Hadislerin Veriliş Şekilleri

Nesefî'nin metodundan bahsederken, zaman zaman hadîslerin veriliş şekilleri hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Ancak genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söylememiz mümkündür.

Öncelikle hadîslerin senedlerini, kısmen sahâbî raviler hariç,¹⁹¹ zikretmemiş; bazen hadîsleri;

قال عليه السلام... ومنه قوله عليه السلام... كقوله عليه السلام... قال عليه السلام...

لقوله عليه السلام... كان عليه السلام يقول... وقد قال عليه السلام...

diyerek doğrudan Hz. Peygamber'e, cezm sigalarıyla¹⁹² nisbet etmiştir.¹⁹³

Bazen de hadîsleri Hz. Peygamber'e ..وعنه عليه السلام... وعن النبي عليه السلام... ifadeleriyle yani, 'temriz sigalarıyla'¹⁹⁴ nisbet eder.¹⁹⁵

Nesefî, zaman zaman da, hadîsleri, kime ait olduğunu belirtemksizin ...كما جاء في الحديث... gibi ifadelerle doğrudan zikreder.¹⁹⁶

2.2.2.1.2- Hadislerin Sıhhat Durumları ve Değerlendirilmeleri

Yukarıda değindiğimiz üzere Nesefî, tefsirine aldığı hadislerin senedini bazen tamamen hafzederken, nadiren de birinci ravisini vermektedir. Bunun yanında bazen de mana ile rivâyet eder. Önce şunu söylemek gerekir ki bu tavır, en azından hadîslerin test edilebilmesi için senedlerinin verilmemesi sebebiyle matlup değildir. Yani, hadîsin senedini vermek bir bakıma sahîh olup olmadığını araştırmaya zemin hazırlamaktır.

Nesefî'nin hadislerle çokça iştiğal ettiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak hadislerin seçiminde de fazla titiz davanmadığı görülmektedir. Çünkü sahih hadislerin yanında özellikle bazı sûre ve âyetlerin faziletlerine dair rivâyet edilen zayıf hadisleri de eserine almıştır. Buna rağmen bir iki istisnanın dışında eserinde mevzu hadis olmadığını daha önce zikretmiştik.

¹⁹¹ Sahâbî ravilerini verdiği hadislerin bir kısmı için bkz., I, 11.

¹⁹² Hadîsin hocadan muteber bir yolla alındığına kesinlikle delalet eden ve ma'lum (etken) fiille sevk edilen edâ sigalarına 'cezm sigası' denir (bkz. Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, Timaş, İzmir, s. 45).

¹⁹³ Bkz., Nesefî, *Medârik*, I, 5, 6, 11, 14, 15, 65.

¹⁹⁴ Hadîsin hocasından muteber bir yolla alınmış olduğuna kesinlikle delalet etmeyen ve ekseriye meçhûl fiillerle yapılmış olan edâ sigalarına 'temriz sigaları' denir (Aydın, a.g.e., s. 154).

¹⁹⁵ Nesefî, *Medârik*, I, 38, 59, 68, 210.

¹⁹⁶ Nesefî, *Medârik*, I, 110, 221.

Kanaatimize göre geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin ahvaline, sûrelerin ve âyetlerin faziletlerine dair serdettiği hadislerin ihtiyatla karşılanması gerekir. Diğer taraftan kaynağını bulamadığımız yüz kûsur hadîsin de zayıf kabul etmemiz gerekecektir.

Burada, özellikle geçmiş peygamberler ve ümmetlerin ahvalleriyle alakalı rivâyetleri ve o rivâyetlerin diğer kitaplarda nasıl yer aldığını bir kaç misalle değerlendirmeye çalışacağız. Konuyu ‘İsrailiyyat’ ve ‘Kıssalar’ diye iki ana başlık altında inceleyebiliriz.

İsrailiyyat: Kelime olarak israiliyye kelimesinin çoğuludur. Gerek Kur’ân-ı Kerim’de gerekse Hz. Peygamber’in hadislerinde, geçmiş ümmetlere dair bir çok kıssa, müslümanların ibret almaları için anlatılmıştır. Bu âyet ve hadislerin büyük bir kısmı İsrailoğulları ile alakalıdır.

Geçmiş ümmetler hakkında tefsir kitaplarında yer alan açıklama ve kıssaların elbette tamamı uydurma değildir. Bir kısmı Hz. Peygamber tarafından ashabına anlatılmış onlardan da, sahih senedlerle rivâyet edilerek muteber hadis mecmualarında yer almıştır.

Ne var ki problem, bu sahih haberleri zayıf ve merdud olanlarından ayırabilmektir. Bu çoğu zaman zor olduğu gibi bazen de imkansızdır.

İsrailiyyatın naklinin caiz olup olmadığı konusu ihtilafıdır. Bazıları Hz. Peygamber’in, Ehli Kitap’tan herhangi bir şey nakledilmesini kesinlikle yasakladığını ve; “Ehli kitaba hiç bir şey sormayın, kendileri sapmış olan bu kimseler sizi asla doğru yola iletmezler. Sizler de (Ehli kitaba sorduğunuz ve cevap aldığınız takdirde onları tasdik veya tekzibden dolayı) ya hak olan bir şeyi yalanlamış veya batıl olan bir şeyi doğrulamış olursunuz. Allah’a yemin ederim ki, Hz. Musa sağ olsaydı bana iman etmek ve yoluma uymaktan başka bir çare bulamazdı.”¹⁹⁷ buyurdıklarını ve bu sebeple ehli kitaptan herhangi bir şey nakletmenin caiz olmadığını söylerken; bazıları da, Ebû Nemle el-Ansarî’den rivâyet edilen bir hadisi delil göstererek Ehl-i Kitabın söylediklerini nakletmekte mahzur görmezler.¹⁹⁸

Neseffî’de bu tür rivâyetlere rastlıyoruz. Bilhassa İslâmın ruhuna aykırı olmayan ve mücerred geçmiş peygamberler ile ümmetlerine dair haberlerde pek dikkatli davranmadığını ve onlara dair nakledilen kıssaları -bir kaç istisna dışında- değerlendirmeye tabi tutmadan (ruviye) veya (kîle) lafızlarıyla verdiğini görüyoruz. Keşşaf’tan bu konuda yaptığı nakillerde bazı ayıklamalar yapmış olmakla beraber, çoğunlukla tefsirine aynen almıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁷ *Ahmed b. Hanbel*, III, 378.

¹⁹⁸ Ebû Nemle hadisi için bkz., *Ahmed b. Hanbel*, IV, 136.

¹⁹⁹ Çetiner, *a.g.e.*, s. 142.

Ancak şu var ki, diğer tefsirlere, bilhassa rivâyet tefsirlerine göre Neseî'nin bu tefsirinde İsrailiyyat azdır ve bunlar, İslâm prensiplerine ters düşmeyen mücerred kıssalardan ibarettir.

Kıssalar: Neseî'nin rivâyetlerini değerlendirirken kısaca rivâyet etmiş olduğu kıssalarda değinmek uygun olacaktır. Çünkü Neseî tefsirinde yeri geldikçe, bilvesile çeşitli dönemlere ait kıssalara da yer vermiş ve bunları eserine münasebetler ölçüsünde serpiştirmiştir.

Daha ziyade bu kıssalar ahlâkî kıssalar olup tarihi yönden, hüküm yönünden fazla dikkati çekmeyen konulardır. Belki Neseî bunları eserine güzellik veya akıcılık katması bakımından tezyin-i kelam olarak almıştır. Yine âyetlerin tefsirinde İslâm alimleri arasında geçen münakaşalara ve mühavarelere yer vererek kendi tercihini kuvvetlendirmek amacıyla bu kıssaları da delil olarak rivâyet etmiş olabilir.²⁰⁰

2.2.2.2- Özellikleri

2.2.2.2.1- Özelliklerine Genel Bir Bakış

Bir çok esere sahip olan Neseî'ye, İslâm aleminde şöhret kazandıran eseri *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*'dir. Bu tefsir bazı özellikleriyle temayüz etmiş, İslâm aleminde tutulmuş ve benimsenmiştir. Yazmış olduğu diğer eserler de dahil, tefsiri asırlar boyu medreseler de okutulmuştur. Bu onun en önemli eserlerindedir. Bazıları da onu “mezhebde müctehidlerin sonuncusu” olarak kabul etmişlerdir. Neseî'nin şerhlerine bile yeni şerhler, haşiyeler ve muhtasarlar yapmışlardır. Bütün bunlar onun fıkıh ilmindeki değerini de göstermektedir. Türk İslâm dünyasında bir Hanefi Fakihi olarak²⁰¹ da şöhret kazanmış, eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Neseî, eserinin özelliklerini mukaddime bölümünde kendisi şöyle dile getirmektedir. “İsteğine açıkça uymam gereken bir zat benden te'vilata dair orta halli bir kitap (tefsir) yazmamı istedi. Bu kitab, irab ve kıraat vecihlerini içine alan bedi ve işaret ilimlerinin inceliklerini ihtiva edecek, Ehlu's-Sünne ve'l-Cemaat'ın sözleriyle süslenecek, bid'at ve delalet ehlinin batıl görüşlerinden hali olacak, usandıracak kadar uzun, kelimenin anlamını bozacak kadar kısa olmayacak.”²⁰²

Bu incelememiz sonucunda, hakikaten Neseî'nin bu eserinin saymış olduğu bu özellikleri hemen hemen ihtiva ettiği görülmüştür. Bu tefsir dirâyet ve rivâyet tefsirlerinin

²⁰⁰ Çetiner, *a.g.e.*, s. 137 (Bazı kıssa örnekleri için bkz., Neseî, *Medârik*, I, 178, 189).

²⁰¹ Bkz., Eroğlu, *a.g.m.* s. 331.

²⁰² Neseî, *Medârik*, I, 3 (Mukaddime).

metodlarını içine almış, onları muhtasar olarak belirtmiş ama bunun yanında muhtasar olmasına karşı pek çok ilim ve sanat özelliklerini ve inceliklerini de kapsayan bir tefsir olmuştur. Fıkıh, kıraat, kelam, dil, belağat, ve istişhad olarak kullandığı şiirler yönüyle ilim ve sanat yönünü tebarüz ettirmiştir. Tefsir bu yönüyle oldukça akıcı ve kolay bir üslupla yazılmıştır. Ancak bu, esere açıkça haşiye ve ta'lik yapılmamış demek değildir, çünkü daha önce haşiyelerinden bahsettik.

Neseffî'nin Hanefî fikhî yönünden ileride olduğunu biliyoruz ve bu özelliğinin eserine yansıdığı da bir gerçektir. Dolayısıyla bu tefsir, Hanefî mezhebi mensubları arasında tutulmuştur. Neseffî'nin yaşadığı bölgede kendinden önce şöhrete sahip eser bulunmasına rağmen Neseffî'nin bu eseri şöhretini bunlar arasında koruyabilmiştir. "Zemahşerî'nin tefsirinin, Mutezile mezhebini teyid eden haberlerle dolu olması, Fâhru'd-Din er-Râzi, ve Kadî Beydavî'nin tefsirleri Ehl-i Sünnet akidesini her ne kadar veriyorlarsa da, bu iki alimin Eş'ari mezhebini iltizam etmiş olmaları; Mutezile ve diğer mezheblere karşı, kendi mezheplerini teyid eden bir tavır takınmaları, Maturidî Mezhebinin görüşlerini aksettirecek bir tefsire ihtiyacı zaruret haline getirmiştir.²⁰³

Neseffî, eserinde, kelami konuları ihtiva eden âyetlerin tefsirinde Ehl-i Sünnet'in görüşlerini açıklamaya ve delillendirmeye çalışmıştır. Ayrıca kıraat ve irab konularına ağırlık vermiştir. Zaman zaman kıssalar, darbı meseller ve güzel sözlerle süslenen esere akıcılık kazandırmıştır.

Neseffî rivâyetlerinde genellikle isim vermemiştir ama tefsirine Keşşaf'tan aldığı bir çok rivâyet görülmektedir. Dolayısıyla Neseffî tefsirinin asıl kaynağı, Keşşaf tefsiridir diyebiliriz.²⁰⁴ Bunun yanında metodunda belirttiğimiz gibi, rivâyet metodu da açıkça işlenmiş, İbn Abbas'ın açıklamaları, diğer müfessir, sahabe, tabiin, etbau't-tabiin'den yapılan nakillere de çokça raslamaktayız. Keşşaf'tan aldığı nakilleri kısaltarak veya Mutezili görüşlerden ayıklayarak ve bu mezhebe bir reddiye mahiyetinde yazmıştır.²⁰⁵

Neseffî'nin Tefsirinin özelliklerinden biriside dil ve belağat yönüdür. Eserin dil ve belağat yönünden zengin açıklamalarla dolu olduğu bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.

O, nahiv ve irabla ilgili tevcihlerinin büyük bir ekseriyetini Basra Ekolü mensublarından almakla birlikte, Kûfe ve Bağdat Ekollerinden de istifade etmiştir.²⁰⁶

²⁰³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 317.

²⁰⁴ Eroğlu, *a.g.m.*, s. 331.

²⁰⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 318.

²⁰⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 318.

Fıkıh hükümlerinin daynağı ve delili olan âyetler incelendiği zaman, Neseî'nin Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Zaten bu konuda yani usulu'l-fikh ve fûru'una dair eserler vermiştir. Fıkıh yönüyle alakalı olarak Bakara sûresinin 16. âyetini misal olarak verebiliriz.

“Onlar hidâyet yerine sapıklığı aldılar da ...” âyetini tefsir ederken âyetin genel açıklamasını yaptıktan sonra şu görüşünü verir.

“Burada karşılıklı alıp verme yoluyla, icab ve kabul sözü söylemeden satışı arzedilen malı alarak bedelini bırakma yoluyla aldım verdim lafızlarını söylemeden, alım ve satımın cevazına işaret vardır. Kendi ihtiyarlarıyla hidâyete mukabil dalaleti satın almışlar ve buna da satın alma adı verilmiştir. O halde bir kimse, bir başkasından bir şey alır da, ona bu aldığı karşılığını bırakırsa ve bir şey söylememiş olursa, o malı satın almış olduğuna, bu âyet bizim için delil olur²⁰⁷ demektedir.

Neseî, Kur'ân tefsirinin ilk kaynağı olan Kur'ân'ı açıklamalar için kullanmış, selefî takip ettiği bu yolu o da takip etmiş, mümkün mertebe muğlak olan âyetleri açıklayan başka âyetler varsa onları delil getirmiştir. Bunların örneklerini Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsirinde vereceğiz.

Yine Neseî, âyetleri açıklama gayesiyle, Hz. Peygamber'in hadislerini de çokça kullanmıştır. Yine bununla alakalı misalleri de Kur'ân'ı hadisle tefsiri bölümünde vereceğiz.

2.2.2.2.2- Neseî'nin Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri

Tefsirciler Kur'ân-ı Kerim tefsirlerinde ilk dayanak olarak ve kaynak olarak yine Kur'ân'ın kendisini almışlardır. Çünkü müfessir ilk önce Kur'ân'da gördüğü mutlak ifadeleri takyid, mücmelleri beyan, amm olan ifadeleri tahsis eden âyetleri araştırır. Eğer bir yerde mutlak olarak geçen bir hüküm başka bir yerde kayıtlanmış; bir yerde mücmel olarak ifade edilen bir konu başka bir yerde geniş bir şekilde beyan edilip açıklanmış; bir yerde müphem bırakılan başka bir âyetle beyan ve tefsir edilmiş olabilir ki, müfessirin önce bunları araması gerekir.²⁰⁸

Bu kural Kur'ân'ın tefsirinde birinci merhaledir. Eğer müfessir bizzat Kur'ân'da, Kur'ân'ı tefsir eden başka âyetler bulunmaz ise bu takdirde hadislere, sahabilerin ve

²⁰⁷ Neseî, *Medârik*, I, 27.

²⁰⁸ Ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, 37-38.

tabiûnun sözlerine müracaat eder ki, hemen hemen bütün tefsircilerin Kur'ân tefsirinde tuttıkları yol budur.²⁰⁹

Nesefî de tefsirinde, kendinden önceki tefsircilerin takip ettiği bu yolu takip etmiş ve münasebet kurabildiği ölçüde âyetlerde gördüğü kapalılıkları başka âyetleri delil getirerek kapalılıklarını gidermeye çalışmıştır.

Üzerinde çalıştığımız Fatiha-İsra sûrelerinde buna misal çok olmakla beraber, konunun ehemmiyetini ortaya koyacak ve Nesefî'nin de bu kurala verdiği ehemmiyeti belirtecek bir kaç misal vermeye çalışacağız.

Fatiha sûresi 7. "Gazaba uğramış ve sapmışların yoluna değil" âyetini tefsir ederken burada "gazaba uğrayanların" Yahudiler olduğunu söyler ve Maide 60. "Allah'ın lanetlediği ve gazab ettiği kimseler" âyetini delil getirir.

Diğer taraftan "dalaletle (sapıklığa) düşenler"i ise Maide 77. "Daha önceden sapanlar..." âyeti celilesi ile açıklar. Görüldüğü gibi Fatiha sûresindeki bu âyeti tefsir için, Maide sûresinin mezkûr iki âyetini delil getirmiştir.

Vereceğimiz şu misalde ise Nesefî, Kur'ân âyetlerinden mutlak olanlarının diğer bir âyetle takyid edilebileceğini, umum olanlarının ise tahsis edilebileceğini göz önünde tutmuş ve bu gibi âyetlere de işaret etmiştir.

Bakara 173. "Allah size ancak ölüyü (leşi) kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı." âyetininin tefsirinde Nesefî şöyle der; "Size ancak ölü (boğazlanan şeylerden tezkiye olunmamış halde ruh kendisinden ayrılan her bir şey) haram kılındı." Âyetteki 'إنما' âyette zikredilenleri isbat, bunların dışındakileri de nefiy içindir.

Çünkü başka En'âm 45. âyetinde "Yahutta akıtılmış" ifadesi mevcuttur ve yukarıda mutlak olarak zikredilen 'kan' bu âyette 'mesfuhan' akıtılmış sıfatıyla takyid edilmiştir.²¹⁰

Hud sûresi 107. "Gökler ve yer devam ettikçe onlar orada ebedi kalacaklardır." âyetinde Nesefî, burada kastedilen göklerin ve yerin ahiret gökleri ve yeri olduğunu, onların bugünkü yer ve gökler olmadığını, o ahiret yeri ve göklerinin de mahluk olduklarını söyler.²¹¹ Daha sonra delil olarak İbrahim, 47. "Yer başka bir yer, gök başka bir gök haline getirildiği" âyetini delil getirir.

Yine bir âyeti başka bir âyetle takyid ettiğine dair diğer bir misali de; En'âm 108. "Böylece biz her ümmete kendi amelini cazib (süslü) gösterdik." Âyetinde görüyoruz. Bu-

²⁰⁹ Çetiner, *a.g.e.*, s. 90.

²¹⁰ Nesefî, *Medârik*, I, 98.

²¹¹ Nesefî, *Medârik*, I, 58.

rada ‘ümme’ kelimesi mutlak olarak zikredilmiş olup, Nese’î bunu ‘kafir ümmetler’²¹² olarak tefsir eder ve delil olarak ta; “Kötü işi kendine güzel gösterilip te onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi? Allah (c.c) dilediğini sapıklığa İle-tir.”²¹³ âyetini getirir.

Bakara sûresi 197.

... الحج اشهر معلومات فتم فرض فيهن الحج فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج... âyetinde geçen ‘el-füsuk’ kelimesine muhtelif anlamlar verip ve bunları delillendirmektedir. Âyeti tefsir ederken “Onlar günahlardır veyahutta müslümana sövmektir.”²¹⁴ deyip “Mü’minin sövmesi günahtır.”²¹⁵ hadisi şerifini delil olarak getirir. İşte bu hadisin delaletiyle füsuk sövmektir der. Daha sonra “Lakablarla ayıplamayın”²¹⁶ âyetinin delaletiyle lakablarla ayıplamaktır diyerek ‘füsuk’ kelimesini izah eder. Füsuk kelimesi bu âyette mücmeldir diğ-er âyet ise bunu beyan etmektedir. Yine aynı kökten olan ‘fisk’ kelimesiyle alakalı ola-rak En’âm 121. ولا تأكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه وإنه لفسق. âyetindeki ‘fisk’ kelimesini mücmel kabul edip; En’âm 145. او فسقا أهل لغير الله به âyeti ile bunu beyan eder ve, “Allah’tan başkasının ismi anılmış halde (kesilen hayvanlardan) yemeyiniz” manasını ve-rerek, “Bunun dışında kalanlar, helal kılıcı âyetlerin umumî hükmü ile helal olacaktır” der.²¹⁷

Nisa sûresi 160. âyetin tefsirinde Yahudilere zulümleri sebebiyle haram kılınan temiz şeylerin mücmel olarak zikredildiğine işaret ederek arkasından En’âm 146. âyetini getirerek bunlar, bu âyette zikredilen şeylerdir der.²¹⁸

Misalleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadarı ile yetinmek istiyoruz.

2.2.2.2.3- Nese’î’nin Kur’ân’ı Hadisle Tefsiri

Nese’î’nin Kur’ân’ı hadisle tefsirine geçmeden önce hadisin Kur’ân tefsirindeki yeri ve önemine kısaca değinmeye çalışacağız.

Kur’ân’ın ifadesine göre Hz. Peygamber’in, kendisine vahyedilen Kur’ân’ın lafız olarak tebliğ görevi olduğu gibi manası anlaşılmayan kısımlarını beyan etme görevi de

²¹² Nese’î, *Medârik*, I, 383.

²¹³ *Fatır*, 35/8.

²¹⁴ Nese’î, *Medârik*, I, 112.

²¹⁵ *Ahmed b. Hanbel*, I, 446.

²¹⁶ *Hucûrât*, 49/11.

²¹⁷ Nese’î, *Medârik*, I, 386.

²¹⁸ Nese’î, *Medârik*, I, 296.

vardı.²¹⁹ Dolayısı ile Allah'ın elçiliğini gerektiği şekilde yerine getirmesi gereken Hz. Peygamber (s.a.s), ihtiyaç nisbetinde Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Bu hususu, bir çok hadis mecmualarında yer alan ve Resulullah'a kadar ulaşan rivâyetlerde görmek mümkündür.

Müfessirlerden Kurtubi (öl. 671/1273) tefsirinin mukaddimesinde İslâm bilginlerinin ekseriyetinin fikirlerini ifade edecek şekilde, Sünnetin Kur'ân karşısında iki fonksiyon icra ettiğini belirtmektedir. Bunlardan biri sünnetin, açıklanması gereken Kur'ân-i nassları tefsir etmesidir ki buna beyan, diğeri de bazen helal ve haram noktasında, bazen de değişik konularda Kur'ân'da yer almayan bir hükmü koymasındır ki buna da teşri fonksiyonu denilmektedir.²²⁰ Sünnetin Kur'ân'ı tefsir etmesi onun mutlakını takyid, mücmelini tafsil, mübhemini beyan, müşkili tavih, ve umumunu tahsis etmekten ibarettir. Buradan şunu anlıyoruz ki, Sünnet'in bir teşri fonksiyonu vardır ki bu, Hz. Peygamber'in, Kur'ân'da bulunmayan herhangi bir konuda hüküm koymasındır. Bunun bir manası da, Allah'ın Hz. Peygamber'e teşri yetkisi vermesi neticesinde sünnetin bu fonksiyonunun ortaya çıkmasıdır. Mutlak hüküm koyma (şari) yetkisi Allah'ındır. Ancak Allah'ın verdiği yetkiye dayanarak Hz. Peygamber de Kitabın hükmünün bulunmadığı yerde hüküm koyabilir.²²¹ Buna göre Allah (c.c) Mutlak şari, Hz. Peygamber de mecazi anlamda şari demektir.²²²

Kur'ân-ı Kerim'de bu husus şöyle ifade edilmiştir:

“Herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, eğer gerçekten Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah ve resulüne götürün.”²²³

“Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Resulüne çağrıldıkları zaman müminlerin sözü ancak ‘işittik ve itaat ettik’ demeleridir.”²²⁴

“Allah ve Resulü bir konuda hüküm verdikten sonra artık inanmış bir erkek ve kadının kendileriyle ilgili konularda tercih etme hakkı yoktur. (Bu hakkı kendisinde göreyerek) Allah'a ve elçisine isyan eden kimse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”²²⁵

²¹⁹ Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 38-39.

²²⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, I, 39.

²²¹ Şafii, *er-Risale*, s. 52; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Âfak el-Cedîde, Beyrût 1983, I, 96 vd.

²²² Demirci, *a.g.e.*, s. 220.

²²³ Nisa, 4/59.

²²⁴ Nur, 24/51.

²²⁵ Ahzab, 33/36.

Ayrıca Hz. Peygamber'e teşri görevinin verildiğini "Biliniz ki, Resulullah'ın haram kıldığı Allah'ın haram kıldığı gibidir."²²⁶ hadisi şerifinden anlıyoruz. İmam Şafî de Allah'ın, Resûlüne Kur'ân'ın hükmünün bulunmadığı yerde hüküm koyma yetkisini verdiğini ve ona itaatı ezelde farz kıldığını söylemektedir.²²⁷ Bu nedendir ki, Hz. Peygamber bazı konularda önce bir müddet Kur'ân vahyi beklemiş, gelmeyince kendi ictihadına göre veya Kur'ân dışında almış olduğu bir vahiyle her hangi bir meselede hüküm vermiştir. Onun verdiği hükümler de hiç şüphesiz vahyin kontrolü altında gerçekleşmiştir. Bu yüzden hüküm vermede Resulullah (s.a.s)'ın bazı küçük hataları yapacağı düşünülse de, bunlar düzeltilmiştir.²²⁸ Böylece Resulullah'ın verdiği her türlü hüküm, bir nevi vahyin onayından geçmiş hüküm demektir. Bu noktadan hareketle İslâm alimleri hüküm koyma açısından Sünnetle Kur'ân arasında herhangi bir fark gözetmemişlerdir. Onları bu görüşe sevkeden yegane amil, Resulullah(s.a.s)'ın ismet sıfatının bir uzantısı olarak devamlı surette vahyin kontrolünde bulunmasıdır.²²⁹

Hz. Peygamber'in kendisine tevdi edilen mecazi anlamdaki şari sıfatıyla öngördüğü hükümlere örnek olarak, bir kadının halası, teyzesi, kızı ve kardeşinin kızı üzerine nikahının haram oluşu,²³⁰ ehil eşeklerin,²³¹ köpek, dişli yırtıcı hayvanların etlerinin haram kılınması²³² gibi daha bir çok hususları sayabiliriz. Ayrıca beş vakit namazın vakti, nasıl kılınacağı, vitir namazının vacib oluşu, Kabe'den önce Beyti Makdis'e yönelme, orucu bozan ve bozmayan şeyler, kimlere zekatın farz olduğu, şer'i boşanmanın şekli, hayızlı kadının namaz kılmaması ve oruç tutmaması, büyük annenin mirası gibi hususlar da bu konuda örnek olarak zikredilebilir.²³³

İkinci kaynak yine hadistir diyoruz; Çünkü Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebiğ görevi yanında onu beyan etme görevide vardır.

²²⁶ *İbn Mace*, Mukaddime, 2.

²²⁷ Şafii, *er-Risale*, s. 52-53.

²²⁸ Şatbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usûli 'ş-Şeria*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz., IV, 19.

²²⁹ Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akal Dengesi Açısından Sünnet*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1995, s. 69.

²³⁰ *Buhari*, Nikah, 27; *Müslim*, Nikah, 37-39.

²³¹ *Buhari*, Zebâih, 28.

²³² *Buhari*, Tıb, 57.

²³³ Demirci, *a.g.e.*, s. 221.

“Ey Resul Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O’nun elçiliğini yapmamış olursun.”²³⁴

“Sana Kur’ân’ı indirdik ki, kendilerine ineni insanlara açıklayasın. Belki düşünüp ibret alırlar.”²³⁵

“Biz sana Kitabı sırf ayrılığa düştükleri şeyi onlara açıklayasın ve inanan bir topluluğa yol gösterici ve rahmet olsun diye gönderdik.”²³⁶

Bu âyetler Hz. Peygamber’in tebliği yanında beyan görevini de ifade etmektedirler.

Bundan dolayıdır ki, başlangıçtan günümüze kadar gelip geçmiş bütün müfessirler az yada çok Hz. Peygamber’in sahih sünnetini, tefsirde ikinci kaynak olarak kullanmışlardır. Çünkü onlar, Kur’ân tefsirinde sünnete ihtiyaç bulunduğu noktasında hem fikirdirler. Bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ahmed b. Hanbel ‘Sünnet, Kitabı tefsir ve beyan eder’²³⁷ der. Yine Mekhul da, ‘Kur’ân’ın Sünnete olan ihtiyacı, Sünnet’in Kur’ân’a olan ihtiyacından daha fazladır.’²³⁸ diyerek sünnetin kaynak olarak görevine işaret etmişlerdir.

Bu görev Cenabı Hakkın rahmet ve hikmeti, ilahî kitabı insanlara vahiy suretiyle göndermeyi iktiza ettiği gibi, vahye mazhar olan peygamberin de onu bizzat açıklamasını dilemiştir.²³⁹ Kitap bazı inanmayanların istediği gibi “Elleriyle tutacakları kağıtlar”²⁴⁰ halinde gökten inseydi, insanlar onun emir ve hükümlerini ne şekilde tatbik edeceklerini layıkıyla bilemeyeceklerdi. Bundan ötürü Allah’ın kitabının mana ve ahkâmını, Peygamber’in izah etmesi gerekir. Yine Cenabı Hak Kur’ân-ı Kerim’inde Peygamber’in Kur’ân’ı tefsir etme görevini şöyle bildirmiştir:

“Gerçekten biz sana kitabı (Allah’ın sana gösterdiği veçhile insanlar arasında hüküm etmen için) hak olarak indirdik.”²⁴¹

“Sonra onu açıklamakta bize aittir.”²⁴²

²³⁴ Maide, 5/67.

²³⁵ Nahl, 16/44.

²³⁶ Nahl, 16/64.

²³⁷ Kurtubi, *a.g.e.*, s. 38-39.

²³⁸ Kurtubi, *a.g.e.*, s. 39.

²³⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 29.

²⁴⁰ En’âm, 6/7.

²⁴¹ Nisa, 4/105.

²⁴² Kıyâme, 75/19.

Bazı alimlere göre buradaki açıklamaktan murad Hz. Peygamber'in tefsir ve tebyin etmesidir.²⁴³

Taberî bu konuda şöyle demektedir: ‘Cenabı Hakkın beyanından anlaşılıyor ki, Kur’ân’ın bir kısmının te’viline, yüce Resulün izahı olmaksızın ulaşmak mümkün değildir. Vücub, nedb, irşad şeklindeki emir çeşitleri, nehiy nevileri, hak ve hadleri, mahlukatın yek diğerine lazım gelen hükümleri ve emsali âyetlerin ahkamı bu cümledendir. Allah’ın Resulundan bir nass olmadıkça, yahut ümmetini te’viline irşad edecek bir delalet varid olmadıkça, bu hususta hiç kimsenin söz söylemesi vacib olmaz.’²⁴⁴ Öyleyse şunu söyleyebiliriz; Hz. Peygamber’in tefsiri, Kur’ân’ın mücmel olan âyetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delalet etme, mübhem olanı açıklama, garib kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri muhtevi âyetlerin maksudlarını bildirmek gibi belli başlı kısımlara taalluk eder.²⁴⁵

Peygamberimiz (s.a.s) de bir hadisi şeriflerinde şöyle buyururlar:

‘Şunu kat’i olarak biliniz ki, bana Kur’ân-ı Kerim ve onun bir misli daha verilmiştir. Karnı tok bir halde, rahat koltuğunda oturarak; ‘Şu Kur’ân’a sarılınız, onda helal olarak ne görmüşseniz onu helal kabul ediniz, neyide haram görmüşseniz onu haram biliniz,’ diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir.’²⁴⁶

Konuyu daha fazla uzatmamak için burada geçen ‘misli’ kelimesi hakkında verilen izalardan imtina ederek²⁴⁷ Peygamberimizin Kur’ân’ın ne kadarını tefsir ettiğine dair görüşleri kısaca vermeye çalışacağız.

Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın ne kadarını izah ettiği mevzuunda ihtilaf edilmiştir. ‘Kur’ân’ın bütün âyetlerini, yahut tamamına yakın ekseriyetini beyan etmiştir.’ diyenler olduğu gibi ‘Tefsir ettiği âyetler sayılacak kadar azdır.’ diyenler de olmuştur.²⁴⁸

Nesefî âyetleri açıklama gayesiyle Hz. Peygamber’in hadislerini de tefsirinde bol miktarda kullanmıştır. Bilhassa âyetleri açıklayacağı yerlerde, âyetlerdeki iphamı kaldıracak hadisleri almak suretiyle hadislere baş vurmuştur. Almış olduğu hadisler arasında sahih, zayıf, ve hatta mevzu olduğu bilinenler dahi vardır. Bunun misallerini ‘Nesefî’nin

²⁴³ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 30.

²⁴⁴ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 30-31.

²⁴⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 31.

²⁴⁶ *Ebû Dâvûd, Sünne*, 5.

²⁴⁷ Geniş bilgi bkz. Yıldırım, *a.g.e.*

²⁴⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 46 (daha fazla bilgi için bkz., Yıldırım, *a.g.e.*; Kara, *a.g.e.*; Demirci, *a.g.e.*).

Metodu' bölümünde verdik. Hadisleri ne şekilde aldığını ise 'Hadisleri Veriş Şekilleri' bölümünde misalleriyle vermeye çalıştım.

Şimdi Nesefî'nin Kur'ân'ı Hadisle nasıl tefsir ettiğini misalleriyle görelim:

Misal-1

Bakara sûresi 10. "Onların kalblerinde hastalık vardır." Âyetinde geçen 'marad' kelimesini, 'şüphe ve nifak' ile tefsir eder. 'Zira şüphe iki iş arasında tereddüt etmektir, dolayısıyla münafık ta mütereddittir.'²⁴⁹ dedikten sonra, bu açıklamayı desteklemek amacıyla şu hadisi serdeder: ... مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين... Daha sonra da şöyle devam eder, "Hasta ölümle hayat arasında mütereddittir. Hastalık sıhhatın zıddıdır. Fesad da sıhhatın mukabilidir. Böylece hastalık, her bozukluk ve şüpheye isim olmuştur. Nifak ta kalbdeki bir bozukluktur."²⁵⁰

Görüldüğü gibi burada müfessir âyetin açıklamasında bu hadisi kullanmış fakat hadisin senedini vermediği gibi merfu, mevkuf veya munkatı olduğunu da belirtmemiştir. Sadece 've fi'l- hadis' diyerek hadisin metnini vermiştir.

Misal-2

Bakara sûresi 2. "O Kitap (Kur'ân); Onda asla şüphe yoktur" âyetindeki 'şüphe'nin hakikatini, 'gönüldeki huzursuzluk ve istikrarsızlıktır.' diyerek bu âyeti açıklayan ve görüşünü teyid eden şu hadisi şerif getirir:²⁵¹

ومنه قوله عليه السلام : دع ما يريبك إلى ما لا يريبك...

Bu hadisi şerifle Nesefî, hususiyetle lafız izahında bulunmuştur ve bu hadisi şerif de sahih hadis kitaplarında yer alan sahih hadislerdendir.²⁵²

Misal-3

Bakara 173. "Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı..." âyetinde ölü ve kan mutlak olarak zikredilmiştir. Nesefî bu hususa dikkat çekerek, "İki ölü ve iki kan hadisle helal kılınmıştır"²⁵³ der ve şu hadîsi zikreder: ... Burada Nesefî, âyetin umumî

²⁴⁹ Nesefî, *Medârik*, I, 23.

²⁵⁰ Nesefî, *Medârik*, I, 23.

²⁵¹ Nesefî, *Medârik*, I, 14.

²⁵² *Buhari*, *Buyû*, 3; *Tirmizî*, *Kıyâme*, 60.

²⁵³ Nesefî, *Medârik*, I, 98.

olan hükmünü tahsis etmek amacıyla bu hadisi zikrederek âyetin umumî olan hükmünden çıkarılan iki olünün balık ve çekirge; kanın ise ciğer ve dalak olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

Misal-4

Nisa sûresi 17. âyetinde Allah'ü teâlâ, gûnahtan sonra “Kısa bir zaman içinde (من قريب) tevbe edenlerin tevbelerinin kabul edileceğini” haber vermekte ve burada geçen yakınlığı ‘karib’ kelimesi ile ifade etmektedir. Âyette geçen ‘karib’ kelimesi müphem olup hudutları tayin edilmemiş olduğundan Neseî, bulduğu diğer delillerle buradaki ‘kısa zaman’ın hudutlarını tayine çalışır ve Hz. Peygamber’in; إن الله يقبل توبة العبد ما لم يغرر; hadisini zikreder.

Bu durumda müfessir ‘kısa zamanın’, günahın işlenmesiyle ölüm arasındaki zamana itlak edildiği neticesine varır.²⁵⁵

Misal-5

Neseî, ‘Kelâle Âyeti’ olarak bilinen Nisa sûresinin 176. Âyetinde geçen ‘Kelâle’nin ne şekilde varis ve mevrus olacağı konusunda bilgi verir ve şöyle der; “Kardeşi, sadece oğul mirastan düşürmez. Kardeşi mirastan düşürmede baba da oğul gibidir. O halde niçin sadece oğulun zikredilmesiyle iktifa olundu dersin? Ben de şöyle derim: ‘Allah, oğulun (kardeşi mirastan) iskatını beyan etti de, babanın durumunu sünnetin beyanına bıraktı ki o da, Hz. Peygamber’in; ذكر الحقوا الفرائض بأهلها فما بقى فلا ولي عصبه ذكر hadisidir. Hadîsi zikrettikten sonra, ‘baba kardeşten evladır’ diyerek hadîsin Kur’ân hükümlerini tamamladığını belirtir.²⁵⁶

Misal-6

En’am sûresi 159. “Dinlerini parça parça edip guruplara ayıranlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.” Âyetnin tefsirinde Neseî, Yahudi ve Hıristıyanların dinde ihtilaf-ları ve fırkalara ayrılmaları ile münasebet kurarak Peygamber (s.a.s)’in şu hadisini zikreder,²⁵⁷

افتترقت اليهود على إحدى وسبعين فرقة كلها فى النار إلا واحدة وهى الناجية،

وافترقت النصرارى على ثنتين وسبعين فرقة كلها فى الهاوية إلا واحدة،

²⁵⁴ Neseî, *Medârik*, I, 98.

²⁵⁵ Neseî, *Medârik*, I, 241.

²⁵⁶ Neseî, *Medârik*, I, 33.

وتفترق أمتى على ثلاث وسبعين فرقة كلها فى الهاوية إلا واحدة وهى السواد الاعظم.

Misal-7

Tevbe sûresi 112. âyetindeki ‘es-Saihun’ kelimesini bir kaç vecihle açıkladığını görüyoruz. Fakat oruç manasına geldiğini delillendirip bir hadisi şerifle²⁵⁸ açıklamaya çalışmasına bakarsak bu görüşü tercih ettiğini de anlamamız mümkün olabilir.

السائحون : الصائمون لقوله عليه السلام : سياحة أمتى الصيام أو طلبت العلم لأنهم يسيحون فى الأرض يطلبونه فى رمضان أو السايرون فى الأرض للاعتبار.

Misal-8

Bakara sûresi 238. âyetindeki “Orta namazı” izah ederken en faziletli namaz olduğunu, Ebu Hanife’nin ve cumhurun da görüşünün böyle olduğunu naklettikten sonra, Peygamber (s.a.s)’in şu hadisi ile açıklık getirir:

شغلونا عن الصلاة الوسطى صلاة العصر ملاً الله بيوتهم نارا.

²⁵⁷ Neseî, *Medârik*, I, 400.

²⁵⁸ Neseî, *Medârik*, I, 522.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3- FATİHA-İSRÂ SÛRELERİNDEKİ HADİSLERİN TAHRİCİ

3.1- Kaynakları Bulunan Hadisler

Bu bölümde Concordance'ı esas alarak tesbit edebildiğimiz hadisleri, Arapça ve alfabetik sıraya göre sıraladım. Rakamlandırmış olduğum hadisler, eserdeki sayfa numarasına göre sıralanmıştır.

3.2- Kaynakları Bulunamayan Hadisler

Son olarak bu bölümde yine Concordance'ı esas alarak bakıp ve tespit edemediğimiz hadislerin listesini aynı şekilde Arapça alfabetik sıraya göre ve eserdeki sayfa numaralarına göre sıraladım.

- 82 A.Bin Hanbel,5,262. أنا دعوة أبي إبراهيم وبشرى عيسى
- 93 Ibn Mace,Cenaiz,55;A.Bin Hanbel,1,601. إننا لله وإننا إليه راجعون
- 98 Ibn Mace,Sayd,Bab,9 أحلت لنا ميتتان ودمان
- 100 Ebu المسلمون تتكافأ دماؤهم
- Davud,Cihad,147;Nesai,Kasame, 10; Ibn Mace,Diyat,31.
- 106 Buhari,Tefsir,6,36. إنك لعريض القفا
- 107 Buhari,Sehadat,Bab,27. إنما أنا بشر وأنتم تختصمون
- 152 Muslim,Birr,77;Ebu إن الله يحب الخلى الخليم
- Davud,Edeb,10.
- 159 Buhari,Iman,15;Muslim,Iman, 201-202;Ebu إن الله عفا عن أمي
- Davud,Talak,Bab,15.
- 162 A.Ibn Hanbel,2,93. أستم تعلمون أنه لا يكون
- 192 Nesai,Menasik,1. إن الله كتب عليكم الحج فحجوا
- 193 Nesai,Talak,6;Ibn أتدعون الجاهلية وأنا بين
- Mace,Fiten,33.
- 194 Darimi,Fezailu'l-Kur'an,1. القرآن جبل الله المتين
- 198 Buhari,Megazi,56;Muslim,Zek at, 139;Ibn الأنصار شعار والناس دثار
- Mace,Mukaddime,11;A.Ibn Hanbel,7,419.
- 218 Buhari,Iman, 1-3;Ebu إن شاء الله
- Davud,Cihad,16;Tirmizi,Salat, 1.
- 228 Muslim,Musafirin,252. اقرأوا الزهراوين صواف
- 237 Buhari,Vesaya,9;Tirmizi,Vesaya,6;Ibn Mace,Vesaya,7;A.Ibn ألا ان الدين قبل الوصية
- Hanbel,1,79.
- 241 A.Ibn Hanbel,3,425 إن الله تعالى يقبل توبة العبد
- 243 Buhari,Enbiya,1;Muslim,Reda`,62;Tirmizi,Reda`,11;Ibn استوصوا بالنساء خيراً فإنهن
- Mace,Nikah,3.
- 253 A.Ibn Hanbel,3,474. إذا أنعم الله على عبده نعمة أحب
- 260 Ebu Davud,Diyat,5,17;A.Ibn إن السدانة في أولاد عثمان أبداً
- Hanbel,2,11.
- 270 Buhari,Istizan,22;Muslim,Selam,9;Muvatta,Selam,3. إذا سلم عليكم أهل الكتاب
- 285 Darimi,Mukaddime,8;A.Ibn اتخذوا
- Hanbel,1.
- 301 Buhari,Feraiz,5;Muslim,Feraiz,2;Tirmizi,Feraiz,8. ألقوا الفرائض بأهلها فما يبقى
- 399 Ebu افترقه اليهود على إحدى وسبعين
- Davud,Sunneh1;Tirmizi,Iman, 18;Ibn Mace,Fiten17.
- 417 Buhari,MegaziBab,38;Muslim, Zikr,44. أصم ولا غائباً إنما إنكم لا تدعون
- 478 Muslim,Imareh,167. تدعون إلا أن القوة الرمي

- 492 Muslim, Cihad, 76; A. Ibn Hanbel, 1, 207. اهزموا ورب الكعبة
- 515 Buhari, Menakib, 1; Megazi, 74; Muslim, Iman, 96; A. Ibn Hanbel, 6, 658. إن الجفاء والقسوة في الفدانيين
- 515 Buhari, Deavat, Bab, 32; Ebu Davud, Zekat, Bab, 7; Nesai, Zekat, 8. اللهم صلي على ابن أبي أوفى
- 530 Ebu Davud, Sunnet, 24; A. Ibn Hanbel, 1, 268. إن المؤمن إذا خرج من قبره صور له
- 532 Tirmizi, Fiten, 26; Ibn Mace, Fiten, 19; Darimi, Rikak, 37. الدنيا حلوة خضرة
- 535 Ibn Mace, Zuhd, 23. أسرع الخير ثواباً صلة الرحم
- 537 Muslim, Iman, 297; Tirmizi, Cen net, Bab, 16; Ibn Mace, Mukaddime, 13. إذا دخل أهل الجنة يقول الله تعالى
- 590 Muslim, Tahareh, 16; A. Ibn Hanbel, 2, 400. إن الصلاة الخمس تكفر ما بينها
- 616 Buhari, Enbiya, 10; Muslim, Zikr, 54; Ebu Davud, Tibb, Bab, 19. اعظكمما بكلمات الله التامة
- 621 Ibn Mace, Cenaiz, 53. القلب يجزع والعين تدمع
- 622 A. Ibn Hanbel, 3, 183, 4, 396, 5, 660. أخذ بعضادتي باب الكعبة
- 631 Tirmizi, Tefsir, 13; A. Ibn Hanbel, 1, 274. الرعد ملك موكل بالسحاب
- 687 Muslim, Esribeh, 73; Ebu Davud, Esribeh, 5; Tirmizi, Esribeh, 1. الخمر حرام لعينها والسكر من كل
- 693 Ebu Davud, Sunneh, 9; Ibn Mace, Mukaddime, 11. أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم
- 698 Buhari, Iman, 20; Muslim, Sifatul Munafikin, 31; Tirmizi, Menakib, 3, 33. إن عماراً كفر فقال: كلا إن عمار ملئ
- 701 Buhari, Fedailu's-Sahabe, Bab, 35; Tirmizi, Menakib, Bab, 32. أبو عبيدة أمين هذه الأمة
- 723 Ibn Mace, Fiten, 6. المؤمن أكرم على الله من الملائكة
- 724 Ebu Davud, Edeb, 101; A. Ibn Hanbel, 5, 46. اللهم لا تكلني إلى نفسي طرفة
- 731 Buhari, Tefsir, 1, 2; Muslim, Munafikin, 54; Tirmizi, Tefsir, 12, 17. إن الذي أمشاهم على أقدامهم
- 711 Buhari, Edeb, 6; Nesai, Tahrim, 3; Ebu Davud, Vesaya, 10; Tirmizi, Birr, 4. إياكم وعقوق الوالدين
- 705 Buhari, Bedu'l Halk, Bab, 6; Muslim, Iman, 264; Tirmizi, Tefsir, 94. ب
بيننا أنا في المسجد الحرام
ث

- 652 Tirmizi,Cenaiz,Bab,70. ثم تعاد روحه في جسده
- 594 Buhari,Ī tisam,18. ج جريان والذبال والطارق
- 169 Muslim,Zekat,134;Ebu ح حين فتح مكة وعد أمته ملك فارس
Ddavud,Diyat,4;A.Ībn
Hanbel,2,179;Darimi,Buyu`,60
- 191 Nesai,Nisa,Bab,1;A.Ībn ح حبب إلي من دنياكم ثلاث
Hanbel,3,128,199,285.
- 71 Buhari,Tefsir,47,Edeb,13,Tev خ خلق الله خلقه في ظلمة
hid,35;Muslim,Birr,16;Tirmizi,
Īmareh,18.
- 14 Buhari,Buyu`,Bab,3;Tirmizi,K د دع ما يريبك إلى ما يريبك فإن
iyameh,Bab,10;A.Ibn الشك
Hanbel,3,153.
- 126 Ebu د دعى الصلاة أيام أقرائك
Davud,Thareh,Bab,107;Nesai,
Talak,Bab,74;Ibn
Mace,Tahareh,Bab,115.
- 546 Buhari,Tabir,Bab,3;Muslim,R ذ ذهبت النبوة وبقيت المبشرات
u`ya,6,7,8,9;Tirmizi,Ru`ya,1.
- 607 Buhari,Tabir,9,Enbiya,11,19. ر رحم الله أخي يوسف لو لم يقل
- 112 A.Ībn Hanbel,5,439. س سباب المؤمن فسوق
- 370 Tirmizi,Fiten,Bab,20;Ībn س سألت الله تعالى أن لا يبعث
Mace,Fiten,9;Muvatta,Kur`an,
35.
- 417 Ebu Davud,Vitr,bab,23;Ībn سيكون قوم يعتدون في الدعاء
Mace,Dua,Bab,12;A.Ībn
Hanbel,1,172.
- 424 Buhari,Rikak,50;Tirmizi,Kiya سبك بها عكاشة
meh,16;Darimi,Rikak,86;A.Īb
n Hanbel,1,271.
- 51 Tirmizi,Kiyameh,11;Ībn ش شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي
Mace,Zuhd,37;A.Ībn
Hanbel,3,213.
- 135 Buhari,Cihad,Bab,98;Muslim, شغلونا عن الصلاة الوسطى
Mesacid,202;Tirmizi,Tefsir,ba
b,31.
- 341 Ībn Mace,Esribe,3. شارب الخمر كعابد الوثن
- 589 Tirmizi,Tefsir,57,6. شيبتي هود وأخواتها
- 99 Darimi,Zekat,6;Ebu ص صدقتك على المسكين صدقة
Davud,Zekat,25.
- 278 Muslim,Musafirin,4;Ebu صدقة تصدق الله بها عليكم
Davud,Sefer,Bab,1;Tirmizi,Te

- fsir, Bab20.
- 168 Ebu على ملة إبراهيم
Davud, Edahi, 4; Darimi, Istizan, 54; A. Ibn hanbel, 3, 406.
- 5 Darimi, Fedailu'l-Kur'an, 16. فاتحة الكتاب شفاء من كل داء
- 6 Muslim, Salat, 38; Ebu قال الله تعالى قسمة الكتاب أي الفاتحة
Davud, Salat, Bab, 132; Tirmizi, Tefsir, Bab, 1.
- 696 Buhari, Bedu'l-Halk, 11, edeb, 76; Muslim, Birr, 109; Ebu Davud, Salat, 18. قل أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
- 88 Darimi, Nuzur, 4. كان يصلي بمكة إلى الكعبة
- 5 Tirmizi, Mevakit, Bab, 69; Ibn Mace, Ikame, Bab 11. لا صلاة لمن لم يقرأ بأم القرآن
- 133 Tirmizi, Savm, Bab, 33; Muslim, Cihad, 42; Ebu Davud, Cihad, 136. لا صيام لمن لم يعزم الصيام من الليل
- 230 Ebu Davud, Vesaya, bab, 9. لا يتم بعد الحلم
260 Buhari, Salat, 30. لقد أنزل الله في شأنك قرآنا
260 Ibn Mace, Cihad, 40, 65; A. Ibn Hanbel, 3, 67. لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق
- 274 Tirmizi, Diyat, Bab, 7; Ibn Mace, Diyat, Bab, 1; Nesai, Tahrim, Bab, 2. لزوال الدنيا أهون على الله
- 576 Nesai, Cenaiz, 65; A. Ibn Hanbel, 3, 335, 400. لا يدخل أحد الجنة إلا برحمة الله
- 610 Buhari, Tabir, Bab, 9; Muslim, Iman, 238; Tirmizi, Tefsir, Sure, 12, Bab, 1. لقد عجبت من يوسف وكرمه
- 671 Buhari, Tevhid, Bab, 44; Ebu Davud, Vitr, Bab, 20; Darimi, Salat, 171. ليس منا من لم يتفنن بالقرآن
- 15- Buhari, Hams, Bab, 18; Muslim, 133 Cihad, 42; Ebu Davud, Cihad, 136. من قتل قتيلاً فله سلبه
- 23 Muslim, Munafikin, 16; Nesai, Iman, 31; Darimi, Mukaddime, 31. مثل المنافق كمثل الشاة العائرة
- 104 Buhari, Iman, Bab, 28; Muslim, Siyam, 203; Ebu Davud, Ramazan, Bab, 1. من صام رمضان إيماناً واحتساباً
- 110 Ebu Davud, Menasik, Bab, 43; Tirmizi, Hacc, Bab, 94; Nesai, Menasik, Bab, 102. من كسر أو عرج فقد حل
- 154 Muslim, Birr, 69; Tirmizi, Birr, Bab, 82; Darimi, Zekat, Bab, 34; A. ما نقصت زكاة من مال قط

- 169 Ibn Hanbel,2,225.
 173 Ibn Mace,Zuhd,4.
 173 Buhari,Enbiya,Bab,44;Muslim,
 Fedail,146.
 204 Ebu
 Davud,Edeb,Bab,3;Tirmizi,Bir
 r,Bab,74;Ibn
 Mace,Zuhd,Bab,18.
 221 Tirmizi,Zekat,1;Ibn
 Mace,Zekat,2.
 223 Ibn Mace,Mukaddime,64.
 257 Muslim,Iman,150,153;Buhari,
 Ilm,Bab,49;Tirmmizi,Iman,Ba
 b,18.
 495 Buhari,Zekat,Bab,4;Ibn
 Mace,Zekat,Bab,3.
 497 Buhari,Sure,9,9;A.Ibn
 Hanbel,1,4.
 636 Buhari,Ilm,35;Ebu
 davud,Cenaiz,8;A.ibn
 Hanbel,6,47.
 726 Ibn Mace,Tibb,16;A.Ibn
 Hanbel,6,369.
 205 Ebu
 Davud,Vitr,26;Tirmizi,Deavat,
 Bab,106.
 474 Buhari,Istiska,26;Muslim,Istis
 ka,17;A.Ibn Hanbel,1,223.
 64 Tirmizi,Sure,21,Bab,1;A.Ibn
 Hanbel,3,75.
 309 Buhari,Ilm,Bab,30;Muslim,Ta
 hareh,Bab,46.
 189 Muslim,Munafikin,52;A.Ibn
 hanbel,3,291.
 244 Buhari,Sehadat,7;Muslim,Red
 a',1,6,9;Ibn Mace,Nikah,34.
 319 Ibn Mace,Fiten,Bab,16.
 457 Buhari,Megazi,60;Darimi,Muk
 addime,24.
 546 Buhari,Bedu'l-
 vahiy,Bab,3;Muslim,Selat,207;
 Ebu Davud,Salat,148.
- ملوك الجنة من أمة القانعون
 ما من مولود يولد إلا والشيطان
 يقدر من كظم غيظاً وهو
 من منع زكاة ماله يصير حية
 من كتم علماً عن أهله
 من لقي الله تعالى لا يشرك به
 ما أدى زكاته فليس بكنز
 ما ظنك باثنين الله ثالثهما
 من نوقش الحساب عذب
 من لم يستشفي بالقرآن
 ما أصر من استغفر وإن عاد في
 اليوم
 نصرت بالصبا وأهلكت عاد
 و
 ويل واد في جهنم
 ويل للعقاب من النار
 ي
 يقال للكافر يوم القيامة
 يحرم من الرضاع ما يحرم من النسب
 يقول الله تعالى: من أهان لي ولياً
 يسروا ولا تعسروا
 ه
 هي الرؤيا الصالحة يراها

KAYNAĞI BULUNAMAYAN HADİSLER

رقم الصفحة أول الحديث

ا

الحمد رأس الشكر ما شكر الله	8
إنها الصلاة التي شغل عنها	135
اليس كانوا يحلون لكم	181
الحجون والبيع يأخذ	192
إني رأيت في منامه بقرا	200
إلى عباد الله أنا رسول الله	210
او يات بما احتمل من وباله	215
أرجنتي حتى أنظر ما يحدث الله	234
الحرائر صلاح البيت	247
أنت الفارق	261
اللهم سلط عليه كلباً	307
إنه كان يدير الماء	308
إن المؤمن حلو يحب الحلاوة	339
اليس في التوراة أن الله ييغض	377
اكتبها فكذاك نزلت	377
إذا دخل النور في القلب	388
المعدة بيت الداء والحمية	410
إن الشيطان لا يقرب صاحب فرس	478
إن شتمت قتلتموهم	479
اللهم لك الحمد وإليك المشتكى	492
إني على جناح سفر وإذا قدمنا	519
أتصبرون على البلاء	519
الزكاة قنطرة الإسلام	536
أحسن عقلاً وأورع عن محارم الله	559
الاستثناء في الآيتين	587
إسقه عسلاً	688
أما والذي أحلف به لأمتن	702

ب

بيننا رجل مستلق على فراشه	225
بإذار غير المتقن ليتقوا	366
بل نحن وأنتم لم نؤت من العلم	727

خ	
خلقت المرأة من الرجل	229
خذوا عني حذوا عني قد جعل الله	240
خير المال سكة مأبورة	708
ذ	
ذلك لا ينفعه وإني أرجو	512
ر	
رحم الله أخي يوسف لو لم يقتل اجعلني	612
رضى الله في رضى الوالدين وسخطه	711
س	
سيروا على بركة الله ابشروا	461
سبحات أمي الصيام	521
ط	
طلاق الأمة تطليقتان	126
ع	
عفوت لكم عن صدقة الخيل	101
علموا أرقاءكم	627
ف	
فاتحة الكتاب كنز من كنوز العرش	5
ق	
قتلت بنوا إسرائيل ثلاثة	168
قتلتموه إرادة ما معه	274
قرناء السوء شر من الشيطان	384
ك	
كان يتوقع من ربه أن يحوله	89
كان رسول الله يقاتل من قاتل	108
كما تكون يولى عليكم	170
كان عليه السلام يقرأ القرآن	469
كانوا ثمانية نوح وأهله وبنوه	568
ل	
لقنني جبريل أمين عند فراغي	11
لا ينبغي لمخلوق أن يسجد	46
لو اعترضوا أدنى بقرة فذبوها	59
لو لم يستثنوا لها بينت لهم	60
لا يتم بعد البلوغ	65
لا يحل دين رجل مسلم فيآخره	155

لا ينبغي أن يسجد لامدمن دون الله	185
لا كبيرة مع الاستغفار ولا صغيرة	205
لا غمه في فرائض الله	549
لا شك ولا أسأل بل أشهد	554
لو يعلم العبد قدر عفو الله	666
لامته بالتباعد أصحابه	693

م

ما كنت جديراً بذلك	105
ما السماوات السبع في الكرسي	143
من قرأ آية الكرسي في دبر كل	143
من قرأ أمن الرسول إلى الآخرة	160
من قرأ هما بعد العشاء الآخرة	160
من قرأ الآية عند منامه	167
من مات في أحد الحرمين بعث	192
من أمر بالمعروف ونهى عن المنكر	195
ما تشاور قوم قط إلا هدوا	214
من أحب أن يرتع في رياض الجنة	225
من لم يسأل الله من فضله	249
من فر بدينه من أرض إلي أرض	276
مائة ألف وأربعة وعشرون ألفاً	297
من تصدق بدم	324
من بلغه القرآن	358
ما أنا بطارد المؤمنين	366
من هداه الله للإسلام وعلمه	545
من دعا لظالم بالبقاء فقد أحب	589
من أحب أن يكون أقوى	592
من آذى جاره ورثه الله داره	647
ما اصطيد حوت في البحر ولا طائر	715

و

والذي نفسي محمد بيده أن الرجل	38
ويل لمن قرأ هذه الآية	95
والصلاة الوسطى صلاة العصر	135
والذي نفسي بيده أن الهلاك	180
والله لأخرجن ولو يخرج معي أحداً	218
ويل لمن قرأها ولم يتفكر فيها	225
وما أمر النبي عليه السلام	254
ولما أمر النبي بإنذار غير المتقين	336
وعفوا للحي	427
ويلك هذا كلام الله	469

هـ	
هذا مقام إبراهيم	81
هذا بقية آبائي	84
هي جزائه ان جزاه	274
هذه قسمتي مما أملك	287
هو الرشوة في الحكم	322
هذا وذووه لو كان الإيمان	327
هذا سبيل الرشد	397
هل شهد معنا العصر	590
ي	
ينادى يوم القيامة أين الذين	204
يا علي اشقى الاولين	423
يا ثعلبة	509
يفعل الباري ما شاء	711

SONUÇ

Ebu'l-Berekat en-Neseîî H.VII. asırda Maveraunnehr bölgesinde yetişmiş büyük alimlerden birisidir. Zamanın büyük fakih ve alimlerinden ders okumuş, daha sonra kıymetli eserler yazmıştır. Ayrıca medreselerde müderrislik yaparak bir çok talebe yetiştirmiştir.

Hadis, Kur'ân-ı Kerimle birlikte İslâm'ın temel esaslarından biridir. Hadis olmadan İslâm düşünülemez. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnet, Peygamberimiz zamanında ezberlenmiş ve kısmen de yazıya geçmiştir. Sahabe, büyük bir titizlikle sünnete uymuş; hayatlarını sünnete göre tanzim etmiş, sünneti muhafaza edip kendinden sonraki nesle aktarmıştır. Bu nesilde dönemlerinin fitne ve fesadına rağmen Kur'ân gibi Sünnete de sahip çıkmışlardır. İşte bu üç nesil; Sahabe, Tabiin ve Tebe-i Tabiîn, Hz. Peygamber'in de ifadesiyle, Peygamberimizden sonra insanların en hayırlılarını teşkil etmişlerdir. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurur. "Sözlerin en hayırlısı, Allah'ın kitabı Kur'ân'dır; takip edilecek yolların en hayırlısı da Muhammed'in (s.a.s) yoludur. İşlerin en şerlisi, sünnete muhalif olarak, sonradan ortaya çıkarılanlardır. Her bid'at ta delalettir.¹

Resulullah'a isnad edilen her şeyin sünnet olduğuna aşırı derecede itimad ederek, rivâyet edilenlerin gerçekliğine fazla dikkat etmemeleri sonucu tefsir, menkıbe, va'z ve irşad türü eser yazan müellifler, kitaplarında zayıf ve uydurma hadislere yer vermişlerdir. İçinde aşırı derecede zayıf hadis bulunan eserlere itibar edilip, İslâm'ın özünden uzaklaşmaması için, İslâm alimleri bu tür eserlerdeki hadislerin kaynaklarının araştırılarak gün ışığına çıkarılması gerektiğini lüzumlu görmüşlerdir.

Geçmişte örnekleri olduğu gibi bugün de tefsir türü olarak yazılan eserlerin ve bu kitapların hadislerinin tahrinin ve tahkikinin yapıldığını görmekteyiz. Biz de buradan yola çıkarak bu eserdeki hadislerin tahrinini yapmaya çalıştık. Mutlaka gözümüzden kaçan bazı hususlar ve hadislerin tahkik ve tahrinde bir takım eksiklikler olmuştur. Bununla beraber yapmış olduğum bir iki hususiyeti belirtmede fayda görüyorum.

Üçüncü bölümde, toplam hadis sayısını belirlemede sıkıntı oldu çünkü müellif bazan bir hadisin tam metnini verirken bazan bir kaç yerde ayrı ayrı olarak aynı hadisten

¹ *Müslim*, Cuma, 43; *Nesâîî*, İydeyn, 22; *İbn Mâce*, Mukaddime, 7.

birer ikişer kelime vermiş ki, bunları sayıya dahil etmedim, ayrıca tekrarları da dahil etmedim.

Kaynak olarak Concordance'ı kullandım ve Concardace'ın kaynak olarak gösterdiği kitapları aynen verdim. Bibliyoğrafyada bunların tarih, cilt sayısı, basıldığı yer ve tarihlerini belirttim. Diğer bir husus da, eserde tesbit ettiğim bazı hadisleri Concordance'da değişik ifadelerde bulmama rağmen yine kaynağı aynı şekilde gösterdim.

Bu çalışmamız eserin tamamını kapsamadığı gibi, belki tam istenilen şekilde de hadisler derinlemesine bir kritiğe tabi tutulmadı. Temennimiz, Neseфі'nin bu kıymetli eserinin ikinci cildi ve hadislerinin de derinlemesine bir kritiğe tabi tutulmasıdır. Çünkü bu konu bir araştırma mevzusu teşkil edecek değer ve muhtevaya sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kâhire, 1895.
- _____, *Müsned*, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire 1956.
- Ali el-Karî, el-Esraru'l-Merfua fi'l-Ahbari'l-Mevdua, Beyrût 1971.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, Timaş, İzmir 1987.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Kahire 1345.
- _____, *el-Câmiu's-Sahih*, Tahk. L. Krehl, W. Junyboll, Leyden 1908.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 1983, 4. Baskı.
- Çetiner, Bedrettin, *Ebu'l-berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1995.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm, *Sünenü'-Dârimî Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrût tsz.
- _____, *Sünen*, Kanbur 1293.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1998.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebi Dâvûd*, Beyrut 1969.
- _____, *Sünen*, Tahk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire 1935.
- En-Nîsabûrî, Hakim Ebû Abdillâh, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, Ammân 1993, Tetkik Edilmiş 2. Baskı.
- Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünet*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1995.
- Eroğlu, Ali, "Şiirle İstişad ve İstişad Açısından Medarik", AÜİF Dergisi, s: 11, Erzurum 1993.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf, *Cami'u Beyani'l-İlm ve Fadlih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1978.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-İhkam fi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Âfak el-Cedîde, Beyrût 1983.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Tahk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1975.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", İA. X.

- Kara, Necati, *Kur'ân-Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yayınları, İstanbul 1998.
- Kırbaçoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- Köprülü, M. Fuad, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1977.
- Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 2.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Tahk., Muhammed Fuad Abdalbaki, Kahire 1951.
_____, *el-Muvatta*, Beyrût 1985.
- Muslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, Tahk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Kahire 1956.
- En-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Beyrût tsz.
- Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Sancaklı, Saffet, "Sünnet Vahiy İlişkisi" *Diyanet İlmi Dergi*, c, 3, sayı; 34, 1998.
- Es-Suyûtî, Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût tsz.
- Eş-Şafî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Tahk. Muhammed Seyyid Keylânî, Kültür Yayınları, İstanbul 1969.
- Şatîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şeria*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût tsz.
- Tanyu, Hikmet, *Türklerin Dini Tarihçesi*, İstanbul 1978.
- Tirmizi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahih*, Dâdu'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1987.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*, İstanbul 1969.
- Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi*.
- Uluçay, Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul 1965.
- Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988.
- Yıldız, H. Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1988.
- Ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, by. 1976.
- Ez-Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1988.

ÖZGEÇMİŞ

Recai ÇETRES, 1964 yılında Erzurumda doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1991 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1985-1997 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde değişik il ve ilçelerde, İmam hatiplik, vaizlik ve müftülük görevlerinde bulundu. 1997 tarihinden itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Din Görevlisi olarak Avustralya'ya atandı, halen bu görevi sürdürmektedir.

